

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۲/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۵

چکیده

ریشه اعتراضات مردمی در دهه اخیر در کشور عراق، به تحولات موسوم به بیداری اسلامی از سال ۱۳۸۹ برمی گردد که از کشورهای عربی آغاز شد و به مدت بیش از ۱۰ سال تاکنون ادامه دارد و به عراق نیز سرایت کرده است. این اعتراضات عمدتاً به دلیل ناکارآمدی سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی دولت‌ها در قبال مردم بوده که باعث شد بدنه اجتماعی به دلیل نارضایتی از وضع سیاسی و اقتصادی و فقدان رفاه اجتماعی دست به اعتراض بزنند.

سابقه برگزاری تظاهرات اعتراضی شیعیان علیه حکمرانی در عراق ریشه در سال ۱۳۹۰ دارد که در آن زمان ۱۱ ماه به طول انجامید و تظاهرات کنندگان در اعتراض به نبود فرصت‌های شغلی، ضعف خدمات اجتماعی و بحران برق و آب تجمعات اعتراضی برگزار کردند و دامنه اعتراضات علاوه بر پایتخت به دیگر شهرهای جنوبی و مناطق کردی عراق نیز کشیده شد که عموماً با آشوب و تخریب همراه بوده است. به طور کلی مطالبات معترضان حول محورهای اصلی محاکمه مفسدین در تمام بدنه دولت، تغییر قانون اساسی عراق بر مبنای محاصره، پایان دادن به نمادهای اشغالگری و لغو توافقنامه امنیتی با آمریکا از سوی مجلس عراق بوده است. اعتراض به شیوه حکمرانی در عراق جدید، با خروج نیروهای آمریکایی از این کشور آغاز شد و طی سال‌های ۲۰۱۲ تا ۱۳۹۴ به دلیل تهدید وجودی کشور و شیعیان از سوی داعش متوقف شد.

اما تظاهرات سال ۲۰۱۶ به دلیل برخورداری از ویژگی‌هایی نظیر برخورداری از رهبری، برگزاری انحصاری در بغداد، ویژگی سلبی و خشن، از اعتراضات ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴ متمایز بوده است. شعار اعتراضات سال ۱۷ و ۲ آزادی، عدالت و رد خشونت بوده است. تظاهرات سال ۱۳۹۷ به مانند اعتراضات سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴ فاقد رهبری بود و تقریباً بر مدار مطالبات خرد و کلان محلی متمرکز بود و اعتراضات از استان بصره شروع و به دیگر استان‌های کشور کشیده شد.

روند اعتراضات در سال ۱۳۹۸ با شدت بیشتری خود را نشان داد و شبکه‌های اجتماعی نیز در برگزاری تظاهرات اعتراضی نقش بسزایی ایفا کردند. فعالان مدنی و رسانه‌ای و نهادهای مدنی اصلی‌ترین گردانندگان اعتراضات بودند که تحت عناوین مختلف فعالیت می‌کردند.

مرور روند شکل‌گیری و سازوکارهای توسعه این اعتراضات، شناخت رهبری و مطالبات مطرح شده در خلال آن، از این حیث حائز اهمیت است که انتساب نادرست تحرکات اجتماعی به عوامل غیر واقعی ممکن است تصمیم‌گیران را تا حد زیادی از ادراک صحیح و دقیق شرایط منحرف نموده و به تبع آن تصمیم‌گیری‌های راهبردی و اجرای آن را با انحراف و خطا همسو سازد.

واژگان کلیدی

شیعیان عراق، اعتراضات، خروج آمریکا، توافقنامه امنیتی

۱. دکتری علوم سیاسی و مدیر کارگروه مطالعاتی عراق

۲. پژوهشگر حوزه عراق

مقدمه

کشور عراق از ابتدا توسط بریتانیا به صورت مصنوعی (یا تصنعی) ایجاد شد. به عبارت دیگر، میراث بریتانیا برای عراق، تشکیل دولتی ضعیف با یک نظام سیاسی تحت سیطره اقلیت سنی بود که باعث ایجاد تعارضات داخلی همچون رشد جنبش‌های شیعی و کردی و روند تجزیه‌گرایی قومی در این کشور شد. این میراث به گونه‌ای ایجاد شده بود که عراق از یک طرف با وجود کردها، با یک جنبش دارای طبیعت خارجی یعنی متمایل به گریز از اقتدار مرکزی و از طرف دیگر با وجود شیعیان با یک جنبش دارای طبیعت داخلی یعنی تلاش برای در اختیار گرفتن قدرت در داخل، مواجه بود. تاریخ توسعه سیاسی عراق در دوره قیمومیت بریتانیا، در واقع تاریخ یکی از دولت‌های مرکزگرایی است که سعی می‌کند با مدیریت و دستکاری شکاف‌های اجتماعی بتواند روند توسعه سیاسی را دنبال کند.

از سوی دیگر، نظام سیاسی دوره صدام متأثر از ایدئولوژی "پان‌عربیسیم" بود. این اندیشه در عراق به ابزاری در دست نیروهای سکولار همچون صدام برای ایجاد وحدت ملی تبدیل شد. صدام با استفاده از منابع روزافزون نفت و با در پیش گرفتن سیاست چماق و هویج سعی کرد ایدئولوژی پان عربیسیم خود را از طریق حزب بعث پیش ببرد. رویکرد تند صدام در خاموش کردن صدای مخالفان باعث شد که او را «قصاب عراق» بنامند.

به طور کلی، با مرور تاریخ عراق از ابتدا تا زمان حمله آمریکایی‌ها به این کشور در سال ۲۰۰۳، این نکته حاصل می‌شود که همواره یک روند نخبه‌گرایانه در این کشور تولید و بازتولید می‌شد که عاملی برای به کارگیری زور و ایدئولوژی برای خاموش نگه داشتن شکاف‌های اجتماعی در این کشور بود.^۱

تحولات مرتبط با «بیداری اسلامی» که از سال ۱۳۸۹ در مناطق عربی شروع شد، تأثیر کمتری در عراق داشت. از این رو، بسیاری از عراقی‌ها نظاره‌گر مطالبات جمعیت‌های سایر کشورها برای انجام اصلاحات اقتصادی و آزادسازی سیاسی بودند و احساس می‌کردند با حذف صدام، الهام‌بخش این جنبش‌ها بوده‌اند. هرچند تظاهرات مردمی محدودی در بغداد و دیگر شهرهای کردستان روی داد، اما مطالبات تظاهرات‌کنندگان بر اصلاحات اقتصادی متمرکز بود، نه تغییر رژیم حقوقی - قانونی و یا مطالبات سیاسی.

گفتنی است که عراق کنونی به عنوان یک کشور «پسا منازعه‌ای» به شمار می‌رود که در قالب مدل از بالا به پایین شکل گرفته و هویت قومی مرتبط با خصوصیات قبیله‌ای و مذهبی آن بر هویت

۱. سمعی اصفهانی، علیرضا و جعفر نوروزی‌نژاد، دولت - ملت‌سازی بین‌المللی و خشونت سیاسی در عراق جدید، نشریه پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، ص ۱۰۲ (با تلخیص و تصرف)

ملی غالب است، تا جاییکه دولت در این جامعه نمی‌تواند ارتباط شهروندی مؤثری ایجاد کند. در این میان، بدون تردید دولت «عادل‌المهدی» در پاییز سال ۱۳۹۸، وارث مشکلات ساختاری و فراساختاری تشکیل عراق نوین بوده است. این مشکلات که بخشی از آن به پروسه دولت-ملت‌سازی در عراق و بخشی نیز به شکست پروژه دولت-ملت‌سازی آمریکا در این کشور و سپس پیامدهای آن در منطقه از جمله مداخلات خارجی در عراق و شکل‌گیری ترتیبات امنیتی، سیاسی و جمعیتی جدید در خاورمیانه برمی‌گردد، بحران‌هایی را فراروی دولت این کشور قرار داده است. برخی مشکلات مربوط به روند دولت-ملت‌سازی در عراق ناشی از مشکلات ساختاری بوده که به دلیل عدم تحقق آن از زمان تشکیل کشور عراق و تسلط دولت‌های اقتدارگرا بر آن تاکنون، به‌صورت طبیعی بر دولت این کشور تحمیل شده‌اند. بخش دیگر این مشکلات نیز به‌طور قطع به شکست پروژه دولت-ملت‌سازی آمریکا در این کشور باز می‌گردد؛ پروژه‌ای که با ظهور دولتی در آن، به‌طور طبیعی شیعیان حائز اکثریت شده و برخی جریانات سیاسی مورد حمایت آمریکا در طیف اقلیت قرار گرفتند. به‌منظور درک بهتر حرکت‌های اعتراضی عراق در سال ۱۳۹۸، ضروری است تا مروری بر تاریخ اعتراضات در عراق پس‌اصدام به‌ویژه از سال ۱۳۹۰ به این سو انجام شود.

روند اعتراضات شیعیان و مطالبات مطرح شده در آن^۱

سابقه برگزاری تظاهرات اعتراضی شیعیان علیه حکمرانی به سال ۱۳۹۰ باز می‌گردد که عموماً با آشوب و تخریب نیز همراه بوده است، اما این روند در سال ۱۳۹۸ با شدت بیشتری خود را نشان داد که به دلیل نزدیکی زمان شروع آن با مراسم اربعین، تعداد زیادی از صاحبان تریبون و مسئولان داخلی در جمهوری اسلامی ایران این روند را ناشی از یک اقدام و برنامه‌ریزی هدایت‌شده از بیرون در راستای خدشه‌دار کردن مراسم اربعین ارزیابی کردند. عده‌ای دیگر نیز با اتکاء به قیاس محض، اعتراضات و آشوب هفته اول اکتبر در عراق را اجرای یک طرح برای سرنگونی دولت عادل‌المهدی ارزیابی کردند که از نظر آمریکا نامطلوب بود.

اعتراض به شیوه حکمرانی در عراق جدید، با خروج نیروهای آمریکایی از این کشور آغاز شد و طی سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۴ به دلیل تهدید وجودی کشور و شیعیان از سوی داعش متوقف شد. مرور روند شکل‌گیری و سازکارهای توسعه این اعتراضات، شناخت رهبری و مطالبات مطرح‌شده در خلال آن، از این جهت اهمیت دارد که انتساب نادرست تحرکات اجتماعی به عوامل غیر واقعی، ممکن است تصمیم‌گیران را تا حد زیادی از درک درست و دقیق شرایط منحرف سازد و به

۱. این مطلب با به‌روزرسانی و تصرف از منبع زیر اخذ شده است:

- رضا نیک‌منش، امیرحامد آزاد و عباس نوریان، ارزیابی روند هشت سال اعتراض شیعیان به فساد و ناکارآمدی و سناریوهای پیش‌رو، گزارش ویژه شماره ۹۳، ۲۹ مهر ۱۳۹۸

تبع آن تصمیم‌گیری و اجرا را نیز دستخوش انحراف نماید. در ادامه تلاش بر این است تا حرکت‌های اعتراضی شیعیان در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۴، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ در محورهای یادشده مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرند.

◀ سال ۱۳۹۰

سابقه برگزاری اولین تظاهرات اعتراضی در عراق به سال ۱۳۹۰ باز می‌گردد. از روز ۲۵ بهمن ۱۳۸۹ به موازات آغاز موج ناآرامی در کشورهای عربی، تظاهرات اعتراضی در عراق نیز آغاز شد و تا ۲۳ دسامبر همان سال به مدت ۱۱ ماه ادامه یافت. معترضان این روز را «عید عشق عراق»^۱ نامیدند. تظاهرات در سال ۱۳۹۰ مختص استان‌های شیعه نبود و سازماندهی آن ابتدا از بغداد و رمادی آغاز شد. شعارهای ابتدایی معترضین در بغداد به‌طور عمده بر مطالباتی نظیر ایجاد فرصت‌های شغلی، بهبود خدمات برق و آب و فاضلاب متمرکز بود، اما ماهیت شعارها در رمادی کمی با پایتخت متفاوت بود و علاوه بر مسائل ذکر شده مطالبات دیگری اعم از پایان دادن به بازداشت‌های بی‌حساب و کتاب و تأمین امنیت استان نیز به آنها اضافه شده بود. تا روز ۲۷ بهمن ۱۳۸۹، موج اعتراضات به استان‌های جنوبی و مناطق کردی نیز کشیده شد. بدیهی است مخاطب معترضان در اقلیم کردستان و عراق عرب با یکدیگر متفاوت بود و بدین ترتیب نتایج آن نیز از آثار متفاوتی برخوردار بود.

در بغداد از اعتراضات با نام «انقلاب آبی»^۲ یاد شد و تظاهرکنندگان شعار «بغداد، قندهار نیست» سر دادند. بخش دیگری نام «جوانان ۱۴ فوریه» را بر تحرکات نهادند. در استان‌های سنی‌نشین شعارها و مطالبات از گستردگی بیشتری برخوردار بود. برای مثال، در رمادی مردم شعار «نه به مفسدین، نه به کینه‌توزان و نه به دستگیری‌ها»^۳، «زننده باد عراق» و «زننده باد ارتش» را سرلوحه خود قرار داده بودند. به‌طور کلی، می‌توان سه محور برای مطالبات معترضان در سال ۱۳۹۰ تعیین کرد که از فراگیری بیشتری برخوردار بودند:

محاکمه مفسدین که در تمام بدنه دولت پراکنده شده‌اند؛

تغییر قانون اساسی عراق که بر مبنای سهمیه‌بندی بنیان گذاشته شده است؛

پایان دادن به مظاهر اشغالگری و الغاء توافقنامه امنیتی با آمریکا از سوی مجلس عراق.^۴

۱. عید حب العراق

۲. الثورة الزرقاء

۳. لا للمفسدين لا للحاقدين لا للاعتقالات

۴. این مطالبه در بین شیعیان، به‌طور مشخص از سوی مقتدی صدر و هواداران وی مطرح می‌شد. برای مثال، مقتدی صدر روز شنبه ۱۵ فروردین ۱۳۹۰ از حامیان خود خواست تا دست به تحصن بزنند و با مقاومت آرام و ملی شعار الشعب یزید اخراج الاحتلال و الشعب یزید إسقاط الغزاة را سر دهند. او در برابر هوادارانش تهدید کرد که اگر

از ۴۹ تظاهرات برگزار شده در سال ۱۳۹۰، ۴۴ مورد طی ماه‌های فوریه، مارس و آوریل در شهرهای مختلف عراق برگزار شد و ۵ مورد باقی مانده در ماه‌های می تا آذر ۱۳۹۰ برگزار شد که در مجموع به نظر می‌رسد حدود ۱۰۰ هزار عراقی در آنها شرکت کردند. از این میان، ۱۱ تظاهرات در روزهای جمعه برگزار شد و باقیمانده آنها در روزهای میانی هفته توزیع شده بودند. بررسی شواهد عینی نشان می‌دهد که در مجموع، ۱۰ تظاهرات برجسته با نام‌گذاری مشخص در سال ۱۳۹۰ برگزار شده، اما روزهای ۶ اسفند ۱۳۸۹ و ۱۳ اسفند ۱۳۸۹ دو نقطه عطف مشارکت میدانی و فراگیری تظاهرات در شهرهای شیعه و سنی بوده است.

«نوری مالکی»، نخست‌وزیر وقت عراق، پیش از برگزاری تظاهرات روز ۲۵ فوریه (جمعه خشم)، در یک نطق تلویزیونی این روند را مشکوک دانسته و تصریح کرد که پشت‌پرده این اتفاقات یاران صدام قرار دارند. او از مردم خواست در این تظاهرات که به تخریب عراق و حاکمیت آن می‌انجامد و به قتل و فساد منجر می‌شود، شرکت نکنند. مالکی شرکت‌کنندگان در تظاهرات روز ۶ اسفند ۱۳۸۹ را «دشمنان دموکراسی و وابستگان حزب بعث و القاعده» خطاب کرد.

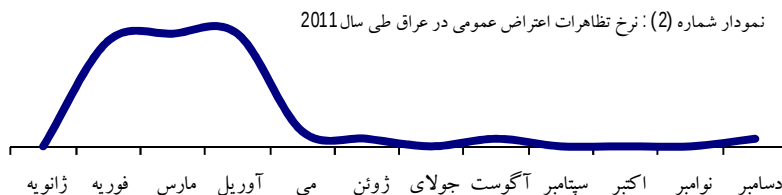
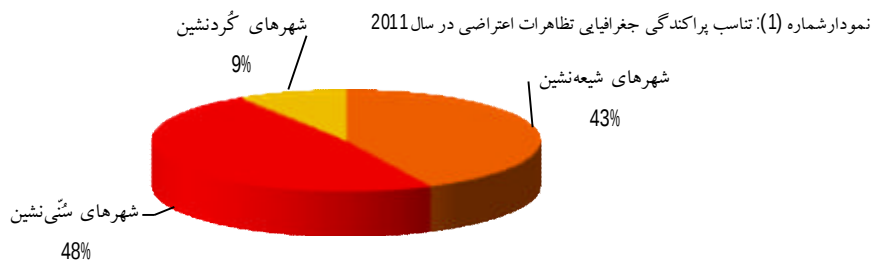
هرچند به مرور زمان از شدت و گستردگی تظاهرات کاسته می‌شد، اما به موازات آن مطالبات سیاسی دیگری به فهرست اولیه درخواست‌های معترضان اضافه می‌شد که از جامعیت برخوردار نبودند. برای نمونه، در تظاهرات روز جمعه ۹ اردیبهشت ۱۳۹۰، تظاهرکنندگان برای اولین بار در بغداد و رمادی، علیه ایران شعار دادند و خواستار پایان دادن به اشغال عراق توسط ایران شدند. تظاهرات در عراق طی سال ۱۳۹۰، عملاً به غیر از استعفای استانداران در «بصره، واسط و کوت» طی روزهای ۲۵ تا ۲۷ فوریه، دستاورد دیگری برای معترضان نداشت و بدون دستیابی به هرگونه نتیجه ملموس در کسب مطالبات محوری پایان یافت.

بررسی روند تظاهرات در سال ۱۳۹۰ حکایت از این واقعیت دارد که اعتراضات از دامنه سراسری برخوردار بوده و شهرهای سنی‌نشین ۵ درصد بیش از شهرهای شیعه‌نشین درگیر بوده‌اند. از سوی دیگر، اعتراضات در این سه بخش و مطالبات مطرح شده در آنها به‌رغم شباهت نسبی فاقد یکپارچگی ملی بودند و از طرفی به دلیل عدم هدایت از سوی یک رهبری واحد و مشخص، سازکاری برای تحقق مطالبات ارائه نشد.

نیروهای آمریکا تا پایان این سال میلادی از عراق خارج نشوند، جیش المهدی را دوباره فعال خواهد کرد. حازم الاعرجی، مشاور صدر نیز کاخ سفید را کاخ سیاه خطاب کرد و گفت ما همه بمب‌هایی هستیم که ضامن آن در دست مقتدی صدر قرار دارد.

جدول شماره (۱): نقاط عطف تظاهرات در سال ۱۳۹۰

روز و تاریخ برگزاری	نام	شهرهای درگیر
دوشنبه 1390/2/14	عشق عراق	بغداد؛ رمادی
جمعه 1390/2/25	روز خشم	بغداد، موصل، حویجه، رمادی، تکریت، فلوجه، سامراء، بصره، دیوانیه، کربلا، نجف، ناصریه، مثنی، دیوانیه، حله، خالديه، سلیمان بک و کرکوک
جمعه 1390/3/4	جمعه کرامت	بغداد، کرمه، موصل، فلوجه، رمادی، تکریت، ضلوعیه، سامراء، دجیل، بصره، فاو، ناصریه، نجف، حله، سماوه، دیوانیه و کربلاء
دوشنبه 1390/3/4	روز پشیمانی	بغداد، رمادی، فلوجه
جمعه 1390/3/11	جمعه حق	بغداد، فلوجه، موصل، تلعفر، قضاء بلد، سلیمانیه، سامراء، دیوانیه، طوبریج و بصره
جمعه 1390/3/18	جمعه بازداشت‌شدگان	بغداد، رمادی، فلوجه و موصل
جمعه 1390/3/25	یوم الرباط	بغداد، حله و مقدادیه
جمعه 1390/4/1	جمعه خشم در سلیمانیه	سلیمانیه
جمعه 1390/4/8	جمعه کناره‌گیری از قدرت	بغداد، کاظمین و رمادی
جمعه 1390/4/15	جمعه آزادگان	بغداد، موصل و دیالی

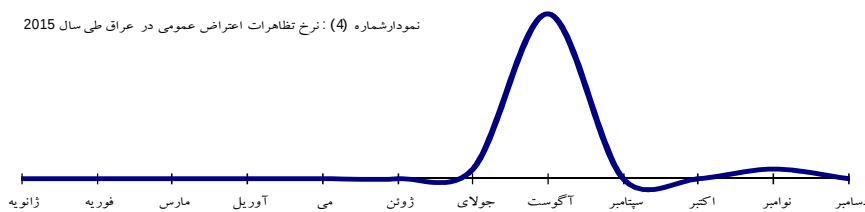
تظاهرات در عراق با کاهش موج ناآرامی در کشورهای عربی در سال ۲۰۱۲، فروکش کرد، اما موج جدیدی از اعتراضات از آذر ۱۳۹۱ آغاز شد و تا آذر ۱۳۹۲ ادامه یافت. این دور از تظاهرات و اعتصاب مختص استان‌های سنی بود که به آشوب و شکل‌گیری گروه‌های مسلح منجر شد و در نهایت پس از بازسازی هسته‌های دولت اسلامی عراق و تشکیل داعش به سقوط استان انبار، بخش زیادی از استان نینوی و قسمت‌هایی از استان دیالی در سال ۲۰۱۴ انجامید. همچنین جمعیت ساکن در شهرهای این استان‌ها از محل اصلی سکونت خود به مناطق امن و به‌طور عمده به بغداد و مناطق کردنشین مهاجرت کردند و بدین ترتیب بستر اعتراض در شهرهای سنی‌نشین از بین رفت.

از سوی دیگر، وضعیت جنگی و ناامنی به تهدید وجودی برای شیعیان تبدیل شد و بر تغییر اولویت‌های اجتماعی آنان تأثیرگذار بود. بدین ترتیب پس از تثبیت نسبی وضعیت امنیت و دفع خطر وجودی، از سال ۱۳۹۴ مطالبات اجتماعی دوباره در قالب تظاهرات نمایان‌گر شد. البته تظاهرات در سال ۱۳۹۴ از نظر جغرافیا به بغداد، بصره، نجف و ناصریه محدود ماند و بازه زمانی آن نیز از سه هفته فراتر نرفت.

موضوع تظاهرات در سال ۱۳۹۴، اعتراض به خدمات‌رسانی ضعیف دولت و به‌طور خاص قطع مکرر برق در فصل تابستان و معضل بیکاری بود که روز ۲۵ تیر ۱۳۹۴، از بصره آغاز شد. روز ۷ مرداد ۱۳۹۴، کارگران راه‌آهن برخی خیابان‌های بغداد را به دلیل پنج ماه تأخیر در پرداخت دستمزد مسدود کردند. روز اول ۱۰ مرداد ۱۳۹۴، تظاهرات دیگری در نجف و کربلا با موضوع مشابه شکل گرفت و این روند در روز دوم آگوست در ناصریه و حله ادامه یافت. روز سوم آگوست تظاهرات در کربلا، بغداد، کرکوک و سلیمانیه ادامه یافت. موضوع تظاهرات بغداد، مطالبه کشاورزان از وزارت تجارت برای پرداخت معوقات مالی سه ماهه آنان بود و در کرکوک نیز کارگران از سه ماه تعویق در پرداخت حقوق شکایت داشتند.

تظاهرات مشابهی در روز پنجم آگوست از سوی کارگران کارخانه‌های نساجی نجف، حله و دیوانیه در اعتراض به تأخیر سه ماهه در پرداخت حقوق انجام شد. روز ۱۵ مرداد ۱۳۹۴، در قضاء رمیثه در شمال استان المثنی در اعتراض به وضع بد خدمات تظاهرات صورت گرفت و روز بعد تظاهراتی در شهر سماوه با عنوان "پول‌های ما را برگردانید"، برگزار گردید.

نمودار شماره (4): نرخ تظاهرات اعتراض عمومی در عراق طی سال 2015

آخرین تظاهرات سراسری سال ۱۳۹۴ روز ۱۶ مرداد این سال با اعلام قبلی در بغداد و شهرهای شیعه‌نشین در میادین اصلی و مقابل استانداری‌ها برگزار شد که نوعی وحدت در شعارها و مطالبات وجود داشت. برای مثال، حدود ۹ هزار نفر در میدان التحریر بغداد تجمع کردند. در بصره چند صد تظاهرکننده اقدام به برپایی خیمه‌های اعتصاب در برابر استانداری کردند. در کربلا، ناصریه، نجف، دیوانیه، کوت و سلیمانیه نیز از چند صد تا چند هزار نفر اقدام به برگزاری تظاهرات کردند که شعار همه آنها مبارزه با فساد، بهبود خدمات، مجازات مفسدین و در برخی موارد برکناری استانداران بود. در روز ۱۳ نوامبر ۱۳۹۴ نیز جریان صدر تظاهراتی در میدان التحریر برگزار کرد.

جدول شماره (۲): مطالبات مشترک و خاص معترضان در سال ۱۳۹۴

استان	مطالبات خاص
بغداد	1. تشکیل دولت مدنی 2. اعلام عفو عمومی
المثنی	1. برکناری استاندار 2. انحلال شورای استان
بصره	1. برکناری استاندار 2. انحلال شورای استان 3. تشکیل اقلیم 4. مجازات مسئولان به دلیل عدم پیشرفت پروژه‌ها 5. تخصیص سهم فروش نفت به بصره 6. آغاز اجرای پروژه‌های استراتژیک در بصره مانند تأسیس کارخانه فولاد
دیوانیه	1. برکناری استاندار 2. انحلال شوراهای استان، شهرداری‌ها و شوراهای محلی
کربلا	1. برکناری استاندار
واسط	1. انحلال پارلمان و شوراهای استان، شهرداری‌ها، شوراهای محلی و پشتیبانی 2. ادغام وقف شیعه و سنی 3. تشکیل حکومت تکنوکرات 4. تخصیص بودجه به پروژه‌های معطل مانده
نجف	1. ابطال حقوق بازنشستگی اعضای پارلمان، شوراهای محلی و شوراهای حومه و نواحی
بابل	1. عدم احصاء هرگونه مطالبه مشخص
ذی‌قار	
مطالبات مشترک در دو یا چند استان	1. تغییر قانون اساسی از نظام پارلمانی به ریاستی 2. تشکیل دولت مدنی و تکنوکرات 3. اصلاح سیستم قضایی 4. برکناری رئیس شورای عالی قضایی (مدحت محمود) 5. ایجاد فرصت شغلی برای فارغ‌التحصیلان 6. بهبود خدمات آب شرب و برق 7. مبارزه با فساد و مجازات مفسدین 8. ثبت قراردادهای شغلی و تعیین سطوح دستمزد

تظاهرات سال ۱۳۹۴ به دلیل برخورداری از ویژگی‌های زیر از تظاهرات سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴ متمایز بود:

۱. برخورداری از رهبری؛

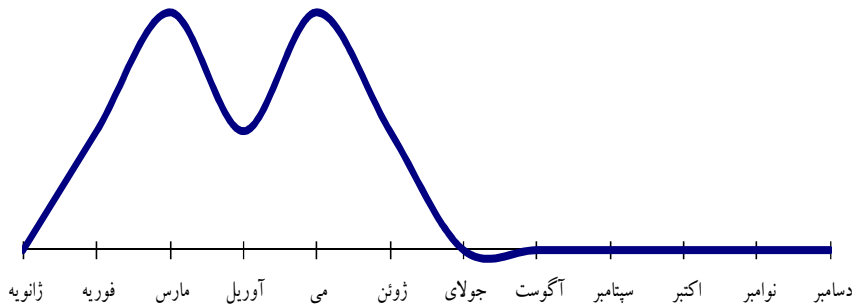
۲. برگزاری انحصاری در بغداد؛

۳. ویژگی سلبی و خشن.

در سال ۱۳۹۴، شیخ عبدالمهدی کربلایی و سید احمد صافی نمایندگان مرجعیت اعلی در کربلا، ۷ بار در خطبه‌های نماز جمعه، دولت را در راستای مبارزه با فساد خطاب قرار داده بودند و به موازات آن مقتدی صدر نیز به روش‌های مختلف تلاش داشت پرچم‌داری مبارزه با فساد را عهده‌دار شود. بر همین اساس، روز جمعه ۷ اسفند ۱۳۹۴ (۲۶ فوریه ۲۰۱۶)، با دعوت هواداران صدر جمعیت انبوهی در میدان التحریر بغداد تظاهرات کردند و مقتدی صدر با حضور در میان آنان به سخنرانی پرداخت. او گفت که مردم در برابر دروازه‌های منطقه سبز ایستاده‌اند و آماده ورود به آن برای اعاده حقوق خود از احزاب ستمگر هستند. مقتدی صدر تهدید کرد که هر کسی وابسته به دولت است و به صدای مردم گوش نمی‌دهد محکوم به سقوط است. او دولت را به رها کردن مردم در جنگ با مرگ و ترس از گرسنگی و بیکاری و فساد متهم کرد و بر این امر تأکید داشت که اگر اصلاحات به نتیجه نرسد، مردم منطقه سبز را خراب خواهند کرد. روز جمعه ۲۸ اسفند ۱۳۹۴ (۱۸ مارس ۲۰۱۶)، فرماندهی عملیات بغداد به مقتدی صدر و صدها تن از هواداران وی اجازه داد تا برای تحصن وارد منطقه سبز شوند. همچنین تصاویر منتشر شده از نیروهای امنیتی در استقبال و تجلیل از مقتدی صدر در مدت اعتصاب، حکایت از نفوذ بالای وی در بین آنان داشت. روز ۱۰ اردیبهشت ۱۳۹۵ (۲۹ آوریل ۲۰۱۶) «کاظم عیساوی»، رئیس امنیتی جریان صدر هشدار داد که "مردم اراده خود را تحمیل خواهند کرد و فردا روز موعود آن است". به موازات این روند، شبکه‌های اجتماعی منتسب به جریان صدر نیز پروپاگاندای روانی خود را با این شعار آغاز کردند که پشت منطقه سبز هستیم و به زودی سرازیر خواهیم شد. وز بعد، مقتدی صدر با تنظیم یک کنفرانس خبری در منزل مسکونی‌اش در نجف، از توقف کلیه فعالیت‌های سیاسی جریان صدر به مدت ۲ ماه خبر داد و نام "اعتکاف سیاسی" بر آن نهاد. او در این کنفرانس خبری که از تلویزیون پخش می‌شد از انتظار خود برای آغاز قیام عمومی و انقلاب کبیر در راستای پایان دادن به فساد خبر داد. با پیام مقتدی صدر عملاً تظاهرات در سال ۲۰۱۶ به یک شبه‌کودتا تبدیل شد. در روزهای ۱۱ اردیبهشت ۱۳۹۵ (۳۱ اردیبهشت ۱۳۹۵)، هواداران جریان صدر دو بار وارد منطقه سبز شدند. مقتدی صدر ضمن صدور بیانیه‌ای، دوباره مردم را دعوت به ادامه انقلاب علیه فساد و تروریسم کرد و وعده داد که انقلاب ملی به فرقه‌گرایی،

سه‌می‌بندی و فساد در عراق پایان خواهد داد. بنابراین، معترضان روز جمعه ۲۷ می ۲۰۱۶ نیز به‌رغم قطع اینترنت و شبکه تلفن همراه دوباره برای ورود به منطقه سبز وارد عمل شدند، اما این اقدامات بی‌نتیجه ماند و سرانجام موج تظاهرات در سال ۲۰۱۶ پس از برگزاری یک تجمع بی‌نتیجه دیگر در روز ۱۵ ژوئن در میدان التحریر عملاً فروکش کرد.

نمودار شماره (۵): نرخ تظاهرات اعتراض عمومی در عراق طی سال ۲۰۱۶

◀ سال ۱۳۹۵

اعتراضات در سال ۲۰۱۷ بار دیگر با رهبری جریان صدر در بغداد آغاز شد. آنها شب یازدهم ژانویه در اعتراض به ناامنی و عملکرد بد نیروهای امنیتی در میدان التحریر چادرهای اعتصاب برپا کردند. جریان صدر روز شنبه ۲۳ بهمن ۱۳۹۵ تظاهرات دیگری را سازماندهی کرد که به خشونت کشیده شد و ۵ نفر از معترضان در خلال آن به قتل رسیدند. این جریان تظاهرات دیگری در روز ۱ اسفند ۱۳۹۵ برگزار کرد که شعار آن "آزادی، عدالت و رد خشونت" بود. علاوه بر این، مبارزه با فساد و تعدیل کمیسیون نظارت بر انتخابات از جمله مطالبات کسانی بود که در تظاهرات شرکت کرده بودند.

جریان صدر تظاهرات مشابه دیگری را در روز ۴ فروردین ۱۳۹۶ با جمعیتی در حدود ۵۰ هزار نفر در میدان التحریر بغداد برگزار کرد که موضوع آن تغییر کمیسیون برگزاری انتخابات و قانون انتخابات بود. دو هزار نفر از نیروهای ضد شورش تأمین امنیت آن را عهده‌دار بودند. در پایان سال ۱۳۹۶، در روزهای ۲۷ و ۲۸ آذر دو تظاهرات نیز در سلیمانیه عراق با موضوع مبارزه با فساد برگزار شد.

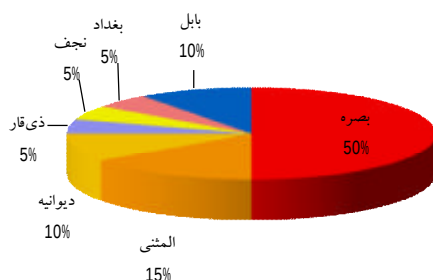
نمودار شماره (۷): نرخ تظاهرات اعتراض عمومی در عراق طی سال ۲۰۱۷

◀ سال ۱۳۹۷

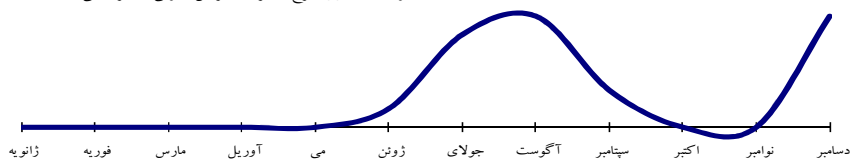
تظاهرات در سال ۱۳۹۷ به مانند سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴ فاقد رهبری بود و تقریباً بر مدار مطالبات خرد و کلان محلی استوار بود. بر همین اساس، تظاهرات در سال ۱۳۹۷ برخلاف سال‌های گذشته به جای پایتخت از استان بصره آغاز شد و از روز ۳۰ خرداد ۱۳۹۷ تقریباً تمام استان را در بر گرفت. بصرای‌ها روز هشتم جولای ۱۳۹۷ نیز به خیابان آمدند. روزهای ۲۳ و ۲۴ تیر ۱۳۹۷، استان‌های بابل و المثنی شاهد تظاهرات بودند و این روند روز ۲۹ تیر ۱۳۹۷ به نجف رسید. روز ۷ مرداد ۱۳۹۷ دوباره در المثنی و روز چهارم آگوست در دیوانیه تظاهرات برپا شد.

روزهای هفتم و هشتم آگوست به ترتیب المثنی و ذی‌قار شاهد تظاهرات بودند. روزهای دهم، پانزدهم و هجدهم آگوست به ترتیب در بغداد، دیوانیه و بابل تظاهرات برپا شد. بصره در سال ۱۳۹۷ ناآرام‌ترین استان عراق در سال ۱۳۹۷ بود و پس از آرام گرفتن سایر نقاط به صحنه آشوب تبدیل شد. بدین ترتیب تقریباً تمام مناطق بصره طی روزهای ۱۰ شهریور ۱۳۹۷ و روزهای دوم، ۱۳، ۲۳، ۲۴، ۳۰ آذر و ۳ دی ۱۳۹۷، شاهد تظاهرات، آشوب و خشونت بود.

نمودار شماره (۹): تناسب
برآیندگی جغرافیایی
تظاهرات در سال ۲۰۱۸

نمودار شماره (۹): نرخ تظاهرات اعتراض عمومی در عراق طی سال ۲۰۱۸

◀ سال ۱۳۹۸

تظاهرات در سال ۱۳۹۸ در بستر و مسیر تظاهرات سال‌های گذشته و با دعوت و فراخوان از یک ماه قبل از برگزاری آغاز شد. هرچند تاریخ‌های مختلفی برای برگزاری تظاهرات اعلام شده بود، اما به

نظر می‌رسد چند رویداد به شرح زیر باعث شد که فضای عمومی ملتهب شده و زمینه مساعد برای راه‌اندازی تظاهرات فراهم شود:

۱. تجمعات فارغ‌التحصیلان دانشگاهی از جمله در رشته نفت در برابر مراکز حکومتی و درخواست شغل و سپس برخورد انتظامی و سرکوب آنها؛
 ۲. برخورد با دست‌فروشان در مراکز شهری؛
 ۳. تخریب منازل غیرمجاز اقشار محروم در حاشیه شهرها بدون ارائه هرگونه راهکار التیام‌بخش؛
 ۴. برکناری سپهبد عبدالوهاب الساعدی، فرمانده سازمان مبارزه با تروریسم.^۱
- بنابراین، بر اساس فراخوان عمومی تظاهرات از روز ۹ مهر ۱۳۹۸ در بغداد، دیالی، کربلا، نجف، واسط، بابل، دیوانیه، میسان، ذی‌قار، بصره، مثنی و کرکوک آغاز شد. تظاهرات در سال ۱۳۹۸ نیز همانند سال ۱۳۹۷ و سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴ فاقد رهبری بود و از ابتدا با آشوب همراه شد. فراخوان عمومی در شبکه‌های اجتماعی با عنوان «ثوره» و هدف «اسقاط نظام» با شعار «اسقاط فاسدین» انجام شد.
- فعالان مدنی و رسانه‌ای و نهادهای مدنی اصلی‌ترین گردانندگان اعتراضات بودند که تحت عناوین جریان مدنی، مرکز هماهنگی اعتراضات در عراق (رابطه الاحتجاجات العراقیه)، انقلابیون میدان تحریر و تعدادی از جوانان استان‌های جنوبی فعالیت می‌کردند.^۲ بیانیه‌ای نیز که به دفتر رسانه‌ای حزب بعث منسوب شده بود از مردم برای شرکت در تظاهرات دعوت کرده بود. با وجود این، به سختی می‌توان مطالبات مشخص و فراگیری برای اعتراضات سال ۱۳۹۸ تعیین کرد. با این حال برخی دعوت‌کنندگان به تظاهرات اقدام به انتشار فهرستی از مطالبات به شرح زیر کردند که برخی از آنها با مطالبات دوره‌های قبل همپوشان بود:
- بیرون راندن همه جریان‌های دینی و سیاسی و جلوگیری از دخالت مرجعیت و روحانیت در سیاست؛
 - انحلال پارلمان، دولت و شوراهای استانی؛

۱. عبدالوهاب ساعدی در مدت جنگ با داعش شهرت یافت و به نظر می‌رسد آمریکا تلاش داشت از او و سپهبد طالب شغاتی، رئیس سازمان مبارزه با تروریسم، قهرمان‌سازی کند.

۲. سیداحمد حلو؛ بشار حازم شقاقی؛ حیدر عبدالرزاق ضمّد؛ ناصر رزوقی المالکی؛ فلاح عبدالله برزنجی؛ موفق فاضل عبدالامیر؛ ابواحمد مدنی؛ زیدون عماد لای؛ صفاء مهدی فراس؛ ایاد رومی؛ یهم نعیمی؛ احلام عبیدی؛ طیبه شکر از جمله افرادی بودند که بر اساس شواهد بیشترین تحریکات برای برگزاری اعتراضات را انجام داده‌اند. شبکه‌های تلویزیونی پوشش‌دهنده و تهییج‌کننده نیز عبارت بودند از: الدجله، الرشید، الحره عراق، هنا بغداد، العراقیه، الشرقیه، السومریه، آسیا، واسط، العربیه، الحدث، الطلیعه، الفرات (متعلق به جریان حکمت وطنی)، ان.آر.تی.

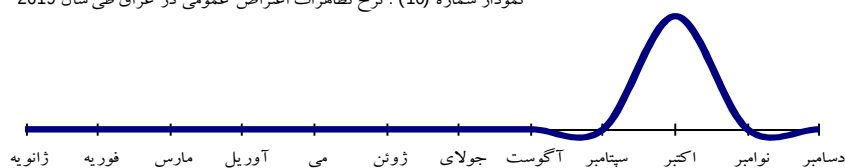
تشکیل شورای انتقالی برای تدوین قانون اساسی جدید با اصول زیر:

- ایجاد نظام ریاستی به جای نظام پارلمانی؛
- انتخاب رئیس‌جمهور برای دو دوره؛
- لغو نظام فدرالی و اقلیم؛
- خودگردانی در اقلیم کردستان و لغو جایگاه ریاست اقلیم؛
- کاهش اعضای پارلمان به ۱۵۰ نفر، شوراهای استان به ۱۵ و شهرستان به ۷ نفر؛
- لغو حقوق مادام‌العمر وزراء و نمایندگان.

بیشتر شرکت‌کنندگان در تظاهرات را جوانان زیر ۲۵ سال تشکیل داده بودند و به دلیل فقدان طرح، برنامه سیاسی و اهداف روشن به سمت حمله به نهادها و مسئولان کنونی، بدون داشتن افق و چشم‌انداز روشن سوق یافتند. در اعتراضات سال‌های قبل از ۱۳۹۸، شعارهای ضد ایرانی و درخواست اخراج ایران و اسقاط نظام به‌طور نامنظم شنیده می‌شد، اما شعارهایی از این دست در سال ۱۳۹۸، در کنار شعارهای ضد مرجعیت و احزاب اسلامی، بیش از نیمی از مطالبات نامنظم را به خود اختصاص داده بود که نشان‌دهنده پیدایش نسلی جدید با رویکرد غیر اسلامی و مخالف احزاب اسلامی و ایران است.

هدف تظاهرکنندگان در بغداد پس از تجمع در میدان تحریر، حرکت به سوی منطقه سبز و تصرف مراکز دولتی بود که نیروهای امنیتی مانع این اقدام شدند، اما در مناطق و استان‌های دیگر همانند سال ۲۰۱۸، مراکز دولتی (استانداری‌ها و...) و دفاتر احزاب سیاسی از جمله حزب‌الدعوه، مجلس اعلی، سازمان بدر، حکمت وطنی، عصاب اهل حق، جهاد و البناء و حتی حزب کمونیست مورد حمله قرار گرفت. تعداد شرکت‌کنندگان در تظاهرات در هفته اول ۹ مهر ۱۳۹۸ حدود ۲۵ هزار نفر تخمین زده شد، اما یکپارچگی درگیری استان‌ها در این مدت بی‌سابقه بوده است.

نمودار شماره (۱۰): نرخ تظاهرات اعتراض عمومی در عراق طی سال ۲۰۱۹

روند اعمال خشونت طی اعتراض‌های سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۸

بررسی شواهد عینی حکایت از این دارد که به غیر از اولین تظاهرات در میدان التحریر بغداد (سال ۱۳۹۰)، سایر موارد در سال ۱۳۹۰ و پس از آن به اغتشاش و اعمال خشونت دوجانبه از سوی معترضین و نیروهای امنیتی ختم شده است. البته این روند در دوره‌های مختلف با افت و خیز همراه بوده است که به نظر می‌رسد دلایل آن بیش از هر چیز ناظر به شرایط میدان بوده است. برای مثال، آشوب در سال ۲۰۱۶ با پدیده‌ای شبیه کودتا همراه بود، اما نرخ کشته‌ها در آن سال تنها ۶ نفر گزارش شد. به نظر می‌رسد حضور مقتدی صدر در میدان و هدایت آشوب از سوی وی، یکی از دلایل امتناع نیروهای امنیتی برای اعمال خشونت بوده است. بررسی این بخش از این نظر اهمیت دارد که عدم ارزیابی روند ممکن است ناظران را در تشخیص واقعیت با اشتباه روبرو سازد.

◀ سال ۱۳۹۰

در تظاهرات روز ۲۷ بهمن ۱۳۸۹، حدود دو هزار نفر از مردم کوت به دفاتر حکومتی حمله کردند و منزل استاندار واسط را به آتش کشیدند. درگیری بین معترضان و نیروهای امنیتی در کوت سه کشته و ۳۵ مجروح از مردم و ۱۵ زخمی از بین نیروهای امنیتی بر جای گذاشت. خشونت در استان واسط روز بعد نیز ادامه یافت و در نتیجه تیراندازی نیروهای امنیتی سه نفر کشته و ۴۷ نفر دیگر زخمی شدند. همان روز یک کشته و ۳۳ زخمی نیز در تظاهرات سلیمانیه بر جای ماند. روز ۲۷ بهمن ۱۳۸۹، برای اولین بار معترضان در واسط شعار «سرنگونی نوری مالکی» سردادند.

بیشترین کشته و زخمی در تظاهرات روز جمعه خشم (۲۵ فوریه) بر جای ماند. در این روز ۲۹ کشته و ۱۵۰ نفر زخمی در بغداد، ۵ کشته و تعداد نامعلومی زخمی در موصل، دو کشته و ۳۰ زخمی در حویجه و یک کشته و ده‌ها زخمی در رمادی بر جای ماندند. البته شواهد عینی نشان می‌دهد که خشونت در اشکال دیگری نیز وجود داشته است. برای مثال، در تظاهرات روز دوشنبه ۲ اسفند ۱۳۸۹، حدود ۹۰ نفر از افراد نقاب‌دار که البسه سیاه به تن کرده بودند با شوکر برقی و چاقو به تظاهرکنندگان در میدان التحریر بغداد حمله کردند.

◀ سال ۱۳۹۴

اعمال خشونت در سال ۱۳۹۴ به تبع کاهش گستردگی تظاهرات، کمتر شد. برای نمونه، در روز ۱۱ مرداد ۱۳۹۴، دو نفر از تظاهرکنندگان در بصره طی درگیری با نیروهای امنیتی کشته و سه نفر زخمی شدند، روز سوم آگوست در درگیری بین معترضان و پیشمرگه‌ها در قضاء حلبچه در شرق سلیمانیه، ۱۲ نفر از مردم و ۷ نفر از نیروهای امنیتی زخمی شدند. در تظاهرات سراسری روز هفتم آگوست نیز جمعیت معترض در کربلا با سنگ به ساختمان استانداری حمله کردند.

خشونت در اعتراضات سال ۲۰۱۶ از سطح و ماهیت متفاوتی برخوردار بود. پس از دعوت مقتدی صدر به قیام، معترضان روز ۱۱ اردیبهشت ۱۳۹۵ (۳۰ آوریل ۲۰۱۶) با تخریب ساختمان‌ها و عبور از موانع امنیتی وارد منطقه سبز شدند و پارلمان عراق را اشغال کردند. به موازات این روند بخشی از نیروهای سرایا السلام، شاخه نظامی صدر نیز به بهانه همکاری با نیروهای امنیتی وارد منطقه سبز شدند، اما عملاً شرایط ادامه حضور صدها تن از آشوب‌گران در منطقه سبز را فراهم کردند. نیروهای امنیتی تا ساعت هفت غروب، به واسطه شلیک تیر هوایی و گازهای اشک‌آور و انسداد میدان الحسینین و پل الطابقین در ورودی جنوبی منطقه سبز مشغول دفع حمله آشوب‌گران بودند. در آشوب روز ۱۱ اردیبهشت ۱۳۹۵، دو نفر از مهاجمان که در زمره نیروهای سرایا السلام قرار داشتند کشته و ۳۳ نفر زخمی شدند.

روز جمعه ۳۱ اردیبهشت (۲۰ می ۲۰۱۶)، بار دیگر هواداران مقتدی صدر به منطقه سبز بغداد یورش بردند و این بار به جای پارلمان، دفتر نخست‌وزیری را هدف حمله قرار داده و آن را اشغال کردند. به موازات این روند، بار دیگر نیروهای سرایا السلام در منطقه باب شرقی در نزدیکی منطقه سبز آرایش گرفتند و برای دومین بار در مدت ۲۰ روز وارد منطقه سبز شدند.

در هجوم روز ۱ مرداد ۱۳۹۵ به منطقه سبز ۴ نفر کشته و ۹۰ نفر زخمی شدند. بر این اساس، مقتدی صدر با صدور بیانیه‌ای، دولت را به قتل خونسردانه مردم عراق و هدف قرار دادن آنان با مسلسل متهم کرد و خواستار آزادی سریع سایر انقلابیون شد. او به روح شهدای انقلاب ملی درود فرستاد و گفت: «وای بر دولتی که مانند قذافی و صدام، فرزندان ملت را با خونسردی به قتل می‌رساند».

دو نفر از کشته شدگان به نام‌های حسین محی حسن و حیدر محمد حسن حمد از اعضای سرایا السلام بودند که اجساد آنها روز بعد از حمله به منطقه سبز با شعار «خون انقلابیون، پایان کار مفسدان»، از حرم امیرالمومنین (ع) در نجف تشییع شد. پایگاه اطلاع‌رسانی مقتدی صدر (جوابنا) روند جدیدی را در قالب انتشار متن استفتاء و فتوی آغاز کرد که در خلال آن عملکرد نیروهای امنیتی را فاقد مشروعیت دینی قلمداد کرد و همچنین فرایند آن را مطابق دستور بازیگران خارجی ارزیابی کرده بود.^۱ بر این اساس، روز جمعه هفتم خرداد ۱۳۹۵ (۲۷ می ۲۰۱۶) معترضان دوباره

۱. روز چهارم خرداد ۱۳۹۵ (۲۴ می ۲۰۱۶)، پایگاه اطلاع‌رسانی مقتدی صدر اقدام به انتشار استفتاء یکی از نیروهای ضد شورش از خود کرد. سؤال این نیروی ضد شورش که خود را فرزند بغداد مجروح معرفی کرده بود درباره حکم شرعی ضرب و جرح معترضان بود که از سوی فرماندهان به صورت تلویحی یا اجبار از نیروهای ضد شورش مطالبه می‌شد. مقتدی صدر در پاسخ به این سؤال شرعی، با اشاره به تأکید او بامان درباره حفاظت از منطقه سبز، ضرب و جرح معترضان را دستورالعمل خارجی قلمداد کرده بود.

روز پنجم خرداد (۲۵ می)، پایگاه اطلاع‌رسانی مقتدی صدر بار دیگر متن سؤالی با نام حاج عادل ابوکرار منتشر

تلاش برای نفوذ به منطقه سبز از راه پل الجمهوریه را از سر گرفتند و این بار به وسیله بمب‌های آتش‌زا به نیروهای امنیتی حمله کردند، اما تلاش آنان بی‌نتیجه ماند.

◀ سال ۲۰۱۷

اعتراضات سال ۲۰۱۷ نیز با خشونت و درگیری همراه بود. برای مثال، در اعتراضات روز ۲۳ بهمن ۱۳۹۵، پنج نفر از معترضان و دو نیروی امنیتی کشته شدند و ۳۲۰ نفر از معترضان و دو نیروی امنیتی زخمی شدند. در آن روز شش راکت کاتیوشا نیز به منطقه سبز بغداد شلیک شد. در این رابطه، مقتدی صدر خواستار مداخله سازمان ملل برای پایان دادن به خشونت افراطی از سوی نیروهای حکومتی شد.

پس از اعتراض مقتدی صدر به اعمال خشونت نیروهای حکومتی، جریان منتسب به وی تظاهرات دیگری در روز ۴ فروردین ۱۳۹۶ با جمعیتی در حدود ۵۰ هزار نفر در میدان التحرير بغداد برگزار کرد که دو هزار نفر از نیروهای ضد شورش^۱ تأمین امنیت آن را عهده‌دار بودند و در نتیجه بدون درگیری بین طرفین به پایان رسید.

در روزهای ۲۶ و ۲۷ آذر ۲۰۱۷، تظاهرات دیگری در رانیه، کفری، حلبچه و کوی سنجق واقع در استان سلیمانیه عراق برگزار شد که موضوع آن مبارزه با فساد بود. تظاهرات در این دو روز به خشونت کشیده شد که در نتیجه ۵ نفر از معترضین کشته و ۸۰ نفر نیز زخمی شدند. در این اعتراضات، دفاتر احزاب کرد نظیر حزب دموکرات، یکیتی، جماعت اسلامی و اتحاد اسلامی و نیز آسایش به آتش کشیده شد.

◀ سال ۱۳۹۷

اعتراضات سال ۱۳۹۷ بر محور عدم تحقق وعده‌های حکومت مرکزی شکل گرفت و به همین دلیل عملاً با آشوب و خشونت دوجانبه همراه بود. بررسی آمار حکایت از این دارد که تنها در بصره و حومه، ۱۲۰ هزار نفر برای درمان جراحات به بیمارستان‌ها مراجعه کرده‌اند. تقریباً همه تحرکات معترضان با تخریب اموال عمومی و حمله به ساختمان‌های دولتی، احزاب و حشد شعبی همراه بود. آشوب‌گران در تاریخ ۱۶ شهریور ۱۳۹۷ به کنسولگری ایران در بصره نیز حمله کردند. البته حمله به مواضع خارجی منحصر به کنسولگری ایران نبود، بلکه معترضان به محیط شرکت‌های

کرده بود که نویسنده در آن خواستار ارائه رهنمون از مقتدی صدر در مقابله با ضرب و جرح معترضان با گلوله و گاز اشک‌آور توسط نیروهای ویژه شده بود که به گفته وی تعدادی زخمی و شهید برجای گذاشته است. مقتدی صدر در پاسخ به این سؤال نیز مجدداً به تهییج عمومی برای ادامه اعتراض پرداخته و تعرض به تظاهرکنندگان را نشانه شرف و پیروزی آنان و ذلت و درماندگی طرف مقابل قلمداد کرد و خواستار محاکمه ظالمان در دادگاه بین‌المللی شد.

۱. مکافحه الشعب

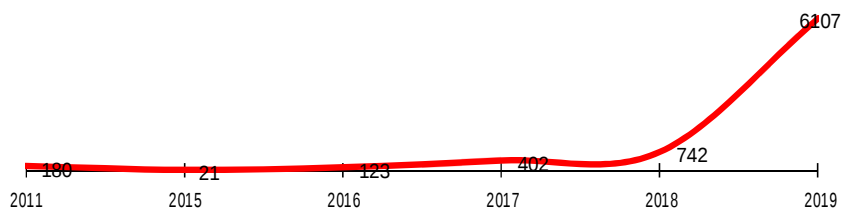

نفی خارجی در غرب قرنه و برجسیه نیز یورش بردند. در مجموع در اعتراضات سال ۱۳۹۷ به ۴۷ ساختمان در استان‌های آشوب‌زده آسیب رسید که ۲۴ مورد از آنها متعلق به احزاب، ۱۸ مورد از ساختمان‌های حکومتی و ۵ ساختمان نیز مسکونی بودند.

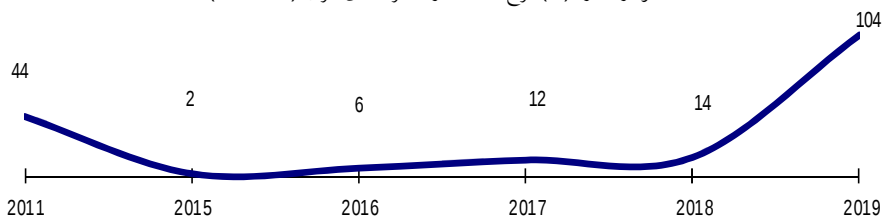
◀ سال ۱۳۹۸

در اعتراضات سال ۱۳۹۸، که شواهد عینی نشان می‌دهد روند آن از سر گرفته خواهد شد، آمار اعلام شده از تعداد کشته و زخمی‌ها در یک هفته حکایت از تصاعد بی‌سابقه اعمال خشونت از سوی هر دو طرف داشته است. همچنین تا روز ۱۴ مهر ۱۳۹۷ اساس آمار اعلام شده از سوی وزارتخانه‌های کشور، دفاع و بهداشت عراق و قرارگاه عملیات مشترک، ۱۰۴ کشته و ۶۱۰۷ زخمی برجای مانده بود که بخشی از آنها مربوط به نیروهای امنیتی بود. البته پس از اعلام رسمی، منابع غیر رسمی ارقامی نظیر ۱۶۵ و ۲۰۰ نفر را نیز برای تعداد کشته‌ها اعلام کردند که ممکن است مرگ آنان به دلیل وخامت حال تعدادی از مجروحان رخ داده باشد.

نمودار شماره (۱۲). نرخ مجروحین در تظاهرات‌های عراق (۲۰۱۹-۲۰۱۱)

نمودار شماره (۱۱). نرخ کشته‌ها در تظاهرات‌های عراق (۲۰۱۹-۲۰۱۱)

الف) نظریات مبتنی بر علل و عوامل داخلی

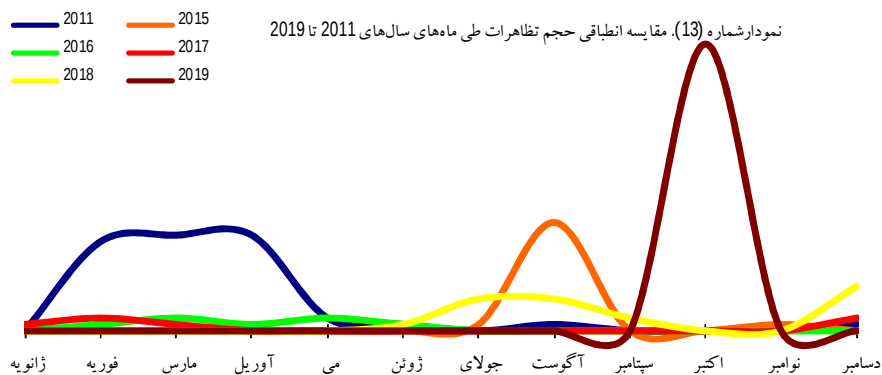
نوع‌شناسی و ماهیت‌شناسی اعتراضات اخیر نشان می‌دهد که برخلاف اعتراضات پیشین عراق در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۷ این دور از اعتراضات و تظاهرات دارای ریشه‌ای قومی و مذهبی نیست و بیشتر بر حکمرانی ضعیف، فساد و فقدان موفقیت‌های اقتصادی متمرکز می‌باشد. همچنین حضور جوانان به‌عنوان یکی دیگر از ویژگی‌های این اعتراضات نام برده می‌شود. این جوانان در دورانی که آمریکا در حال تلاش برای اشغال عراق بود به دنیا آمدند یا اینکه دوران کودکی خود را سپری می‌کردند. قشر جوان پیوندهای سیاسی لازم با دولت را ندارد و اینکه آنها نتوانستند در بازار کار عراق مشغول فعالیت شوند و جایگاه و شأن مناسب خود را پیدا کنند. بنابراین، این قشر در عمل به ضدیت و مخالفت با سیاستمداران عراق به پا خاست.^۱

در این چارچوب، اعتراضات عراق در یک بستر اجتماعی رخ داد و مبنای اقتصادی دارد. مبنای شکل‌گیری این اعتراضات به ناکارآمدی حاکمان، فساد و مسائلی از این دست باز می‌گردد. مردم به خیابان‌ها آمدند تا مطالبات خود را به گوش مسئولان و مقامات برسانند. مطالبات این مردم نیز بر محور مسائل و مشکلات اقتصادی و معیشتی، بیکاری، مبارزه با ناکارآمدی دولت و فساد مطرح شده بود.^۲ البته شواهد عینی حکایت از این دارند که فساد گسترده اداری و مالی، ناکارآمدی در ارائه خدمات عمومی و بیکاری از جمله مواردی هستند که همواره پس از استقرار نظام جدید در عراق پس از صدام نسبت به آنها اعتراض وجود داشته و مرجعیت اصلی دست‌کم از سال ۲۰۰۶ نسبت به لزوم مبارزه با آن به حکومت هشدار داده است. این روند با رشد و توسعه ابزارهای نوین بسیج اجتماعی بر بستر اینترنت از سال ۱۳۹۰ در تظاهرات خیابانی نامنظم متبلور شده است.

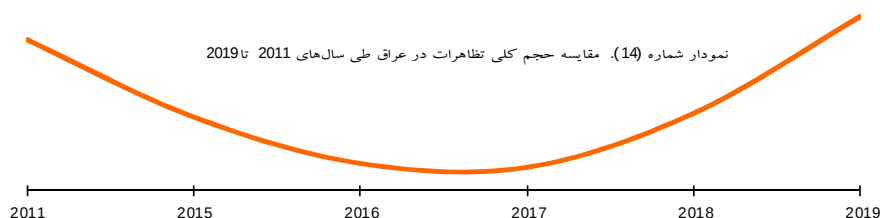
تظاهرات خیابانی با موضوع فساد به غیر از سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ که مقتدی صدر و جریان منتسب به وی، رهبری و هدایت آن را عهده‌دار شدند، از مرکز کنترل و فرماندهی مشخصی برخوردار نبوده است. حتی بر اساس آنارشی مفرط حاکم بر میدان اعتراضات در سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷، می‌توان ادعا کرد که جریان صدر و رهبری آن نیز قادر به سازماندهی و هدایت اعتراضات و ساماندهی و ارائه مطالبات مشخص و اعاده آنها نبوده‌اند.

۱. خانم پوراسماعیلی، صورتجلسه دوم کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۱۰/۹

۲. عباس نوریان، صورتجلسه دوم کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۱۰/۹

فقدان رهبری و اقتدار مرکزی بر بی‌نظمی زمان برگزاری تظاهرات نیز تأثیرگذار بوده است. برای مثال، هیچ‌یک از وعده‌های برگزاری تظاهرات با ایام یادبود تظاهرات گذشته منطبق نبودند و هر دور از اعتراضات نیز از مبداء زمانی متفاوتی آغاز شدند. بر این اساس، می‌توان استدلال کرد که قربت زمان برگزاری تظاهرات در سال ۱۳۹۸ نیز منبعث از الگوی بی‌نظمی حاکم بر سازماندهی تظاهرات است و نمی‌توان آن را یک توطئه برنامه‌ریزی‌شده برای خدشه‌دار ساختن مراسم اربعین دانست. البته این به معنی نفی تلاش‌های احتمالی جریان‌های ضد دینی و ایرانی نیست، بلکه قدرت تأثیرگذاری آنان بر برنامه‌ریزی، سازماندهی و هدایت‌گری را با تردید روبرو می‌سازد. آنارشی و فقدان اقتدار مرکزی بر شیوه مطالبه‌گری نیز تأثیرگذار بوده است. این ادعا ناظر به تقسیم مطالبات به دو بخش ملی و محلی است. با وجود این می‌توان ادعا کرد که مبارزه با فساد، ۵۵ درصد از مجموع مطالبات در تمام اعتراضات عراق را به خود اختصاص داده است.

- دلایل اصلی اعتراضات اخیر عراق

حرکت اعتراضی در عراق یک حرکت مردمی مختص سال جاری در این کشور و در دوران عادل عبدالمهدی نیست، بلکه این اعتراضات سابقه‌ای هشت ساله دارد و در سال‌های مختلف تکرار می‌شود. شکل‌گیری این اعتراضات ناشی از آن است که اکثریت افکار عمومی جامعه عراق نسبت

به طبقه سیاسی حاکم ناراضی، معترض و منتقد هستند و نوعی ناامیدی و سرخوردگی در جامعه ایجاد شده است. «فالح فیاض» به عنوان رئیس امنیت عراق در همایشی اعلام کرد که چالش اصلی امروز عراق «جدایی مردم از طبقه سیاسی» است. فاصله مردم از طبقه سیاسی، بی اعتمادی، ناامیدی و نفرت از قبل وجود داشت و از سال‌های پیش زمینه برای شکل‌گیری یک جریان ملی در عراق فراهم شد که مخالف دخالت ایران است و بی‌طرفی و استقلال عراق را دنبال می‌کند.

با این حال، این اعتراضات بر پایه دو دسته بسترها و زمینه‌های داخلی و خارجی در عراق شکل گرفته است. دلایل داخلی شکل‌گیری اعتراضات اخیر عراق عبارتند از:

■ اقتصادی

۱. بیکاری: بیکاری یکی از معضلات اساسی عراق محسوب می‌شود. نرخ بیکاری در عراق در سال ۲۰۱۶ حدود ۱۵ درصد بود و این رقم در سال ۱۳۹۸ به ۲۰ درصد رسید. این در حالیست که رشد جمعیت عراق بیش از ۲/۵ درصد می‌باشد. جمعیت آماده به کار این کشور هم در فاصله سنی ۱۵ تا ۵۵ سال حدود ۵۵ درصد جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند و حدود ۴۰ درصد هم کودکان عراقی در فاصله سنی ۰ تا ۱۴ سال هستند. وجود ۵۵ درصد نیروی آماده به کار در وضعیت کنونی و اضافه شدن ۴۰ درصد دیگر در ۱۵ سال آینده به جمعیت جویای کار به مشکلات و معضلات عراق می‌افزاید. حجم فشارها و مشکلات در آینده نیز افزایش می‌یابد. از سوی دیگر، عده‌ای از کارگران ایرانی وارد عراق شدند تا در آنجا مشغول به کار شوند. مردم عراق در فضای مجازی شاهد این هستند که دولت در حال اقدام برای جمع کردن بازار فروشندگان دوره‌گرد است و اعتراضات مردمی در این راستا شکل می‌گیرد.

۲. فساد اداری و مالی: گفتنی است که فساد اداری و مالی از سال‌های پیش در عراق وجود داشته است. «عادل عبدالمهدی» نیز با شعار از بین بردن فساد روی کار آمد. فسادهای اداری و مالی بخش عمده‌ای از بودجه را می‌بلعد و مانع از ارائه خدمات مناسب به مردم می‌شود. بر اساس گزارش سازمان شفافیت بین‌المللی نیز در شاخص ادراک فساد در میان ۱۸۰ کشور دنیا، عراق رتبه ۱۶۸ را دارد. فساد مالی، رانت‌خواری، سوءاستفاده از قدرت، خویشتن‌دسالاری، اختلاس، رشوه و فساد در محاکم قضایی از جمله موارد فساد در این کشور است.

۳. ضعف در بودجه‌بندی و رکود اقتصادی: حقوق شاغلان دولتی و بازنشستگان لشکری و کشوری و حقوق کارمندان دولت بخش زیادی از بودجه دولت عراق را به خود اختصاص می‌دهد و باعث می‌شود که بودجه دولت به بخش عمرانی تعلق نگیرد. این وضعیت زمینه‌ساز شکل‌گیری اعتراضات در عراق می‌شود. همچنین تورم ۲ درصدی عراق طی چند سال اخیر با توجه به رشد اقتصادی ۱۴

درصدی در سال ۲۰۱۶ و ۳ درصدی در سال ۱۳۹۸، نشان می‌دهد که تورم پایین در یک کشور در حال توسعه با ظرفیت خالی توسعه در کنار رشد اقتصادی پایین نوعی رکود اقتصادی را رقم می‌زند. ۴. کاهش گردشگری و کاهش قدرت خرید ایرانیان در عراق؛ گردشگری از بخش‌های مهم صنعت عراق محسوب می‌شود که حجم زیادی از آن از طریق سفر زائران ایرانی به عتبات عالیات تأمین می‌شد، اما با توجه به تغییرات و نوسانات نرخ ارز که در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ اتفاق افتاد حدود ۳۱ درصد از تعداد گردشگران ایرانی در عراق کاهش پیدا کرده است. در واقع، اکنون تعداد ۳۵ پرواز به فرودگاه نجف در سال‌های قبل به ۱۲ پرواز رسیده است. همچنین زائران ترجیح می‌دهند در ایام اربعین برای زیارت به عراق بروند که این نوع سفر هم دستاورد اقتصادی برای عراق ندارد. بنابراین، کاهش گردشگری باعث شد تعداد زیادی از مراکز تجاری و اقامتی در شهرهای مذهبی عراق غیر فعال شوند.

■ سیاسی و امنیتی

۱. کاهش مشروعیت سیاستمداران کنونی عراق؛ دلیل کاهش مشروعیت سیاستمداران عراقی این است که آنها نتوانستند به وعده‌های سیاسی، امنیتی و اقتصادی خود جامه عمل بپوشانند. فساد و سوءاستفاده از قدرت و همچنین وابستگی به قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی همچنان آشکارا تداوم دارد. این وضعیت سبب ناامیدی از کارآمدی سیاستمداران دولتی عراق در نزد مردم شده است.

۲. ناکارآمدی سیاسی؛ ریشه ناکارآمدی سیاسی در عراق ناشی از شکاف‌های قومی - مذهبی است. این شکاف‌ها در پارلمان عراق در قالب احزاب مختلف و ائتلاف‌ها خود را نشان می‌دهد. با وجود گذشت یک سال از عمر دولت عادل عبدالمهدی، وجود اختلافات و درگیری‌های جناحی و حزبی اجازه تکمیل کابینه را به او نداد و در واگذاری مناصب حکومتی نیز به خاطر سهم‌خواهی جریان‌ها با چالش و درگیری مواجه شد. همچنین وجود این شکاف‌ها به نوعی در قانون اساسی عراق پذیرفته و تدوین شده و به تصویب رسیده است که همان سهمیه‌بندی عرفی و قانونی می‌باشد.

۳. افزایش ملی‌گرایی در عراق؛ افزایش ملی‌گرایی در عراق موجب شد که نوعی حساسیت نسبت به هرگونه تحرک خارجی در عراق حتی در نوع مثبت آن صورت گیرد.

۴. عدم توانایی دولت عراق در مدیریت و توازن‌بخشی به فعالیت‌های گروه‌های مدنی و فضای مجازی؛ دولت عراق دارای ارتش سایبری قدرتمند نیست و نمی‌تواند به مدیریت این فضا بپردازد. بنابراین نوعی هیجان‌های سیاسی و مشارکت سیاسی در میان مردم عراق شکل می‌گیرد که به درستی مدیریت نمی‌شود و منجر به ایجاد هرج و مرج می‌شود. این وضعیت می‌تواند زمینه را برای تأثیرگذاری سرویس‌های امنیتی فراهم کند.

۵. چالش‌های درونی نهادهای امنیتی عراق در قبال مدیریت بحران؛ وجود هماهنگی میان نهادهای امنیتی در داخل عراق لازم و ضروری است تا بتوانند بر اعتراضات فائق آیند، اما چنین هماهنگی میان نهادهای امنیتی عراق وجود ندارد.

۶. برکناری سرلشکر عبدالوهاب الساعدی؛ محبوبیت عبدالوهاب الساعدی موجب شد که اعتراضاتی در داخل عراق نسبت به جابجایی او انجام شود.

۷. برخورد استانداران با زاغه‌نشینان؛ حاشیه‌نشینان در شهرهایی مانند کربلا مورد آزار و اذیت قرار گرفتند و خانه‌هایشان تخریب شد و مجبور به کوچ از آنجا شدند. پنخش تصاویر مربوط به آنها و ناله‌های حاشیه‌نشینان باعث جریحه‌دار شدن روحیه مردم عراق شد.

۸. برخورد با فارغ‌التحصیلان متحصن در مقابل وزارت آموزش عالی؛ تحصن‌هایی در مقابل وزارت آموزش عالی و ساختمان نخست‌وزیری عراق شکل گرفت و تصاویر و خبرهایی از نوع برخورد با معترضان در فضای مجازی پخش شد که یکی از تصاویر مربوط به برخورد با خانم محببه‌ای بود که به این خاطر بر زمین افتاد و حجابش کنار رفت و باعث نارضایتی مردم شد.

۹. مقابله دولت با زیاده‌خواهی‌های احزاب؛ این اقدام در دولت «عادل عبدالمهدی» آغاز شد. بازپس‌گیری برخی املاک، ساختمان‌ها و اتاق‌های زمان صدام که بعد از سقوط وی تا کنون در اختیار برخی احزاب بود، از سوی عبدالمهدی انجام شد. این اقدام با واکنش‌های منفی از سوی افراد و احزاب مواجه شد.^۱

(ب) خشونت؛ توری توطئه و مداخله خارجی

استفاده بازیگران خارجی رقیب از بستر تظاهرات، پدیده عجیب و غیرمنتظره‌ای نیست، اما تعیین سطح و جایگاه آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این میان، فرضیه هدایت آشوب توسط بازیگران خارجی به یافته‌های غیررسمی یکی از کاربران توئیتر متکی است که به‌طور انحصاری قادر به کشف مبدأ انتشار برخی هشتگ‌های توئیتر از عربستان سعودی بوده است. این در حالیست که از یک سو میزان تأثیر توئیتر با سهم ۴/۹۵ درصدی از سبد کاربران شبکه‌های اجتماعی عراق محل تردید است و از سوی دیگر سندی برای اثبات دولتی بودن منشأ انتشار هشتگ‌های تحریک‌کننده وجود ندارد.

به غیر از قیس خزعلی، دبیرکل عصاب اهل حق، هیچ رجل سیاسی عراقی، اعتراضات اکتبر ۱۳۹۸ را منبعث از یک برنامه‌ریزی خارجی با اهداف گوناگون نظیر تحت تأثیر قرار دادن مراسم اربعین یا بخشی از روند اسقاط حاکمیت قلمداد نکردند. در بین مسئولان نیز تنها «فالح فیاض» از

وجود توطئه سخن گفت، اما دولت چنین فرضیه‌ای را رد کرده است. در میان بازیگران خارجی نیز تنها صاحبان تریبون در جمهوری اسلامی ایران فرضیاتی از این دست را مطرح کردند. به نظر می‌رسد می‌توان دلایل طرح فرضیه توطئه درباره آشوب‌های مهر ۱۳۹۸ را از یک سو ناشی از عدم اطلاع طراحان از روند اعتراضات عراق یا بی‌توجهی به آن قلمداد کرد و از سوی دیگر می‌توان بار روانی هراس از تأثیر این آشوب بر مراسم اربعین را دلیل مهم طرح چنین فرضیه‌ای برشمرد.

به غیر از عادل عبدالمهدی، نوری مالکی و حیدر عبادی نیز به‌عنوان دو نخست‌وزیر پیشین عراق، با شدت و ضعف متفاوت، شاهد برگزاری تظاهرات علیه فساد و ناکارآمدی بوده‌اند. در دوره مالکی ۴۴ نفر توسط نیروهای امنیتی کشته شدند و حتی در سال ۲۰۱۶، هواداران مقتدی صدر با هجوم به منطقه سبز و اشغال پارلمان، ساختار حکومت را در معرض خطر جدی قرار دادند، اما در همان مقطع با وجود آنکه کنش مقتدی صدر و جریان وی در کنار انفعال نیروهای امنیتی در برابر عملکرد آنان، تداعی‌کننده یک روند شبه‌کودتا بود، هیچ یک از صاحب نظران فرضیه وقوع یک توطئه را مطرح نکردند.

در دوره تصدی عادل عبدالمهدی، شخص نخست‌وزیر احتمال مداخله خارجی را قویاً مردود اعلام کرد و مرجعیت اعلی نیز همچون دوره‌های گذشته از تظاهرات دفاع کرد و کشته‌های حاصل از آن را نیز بی‌گناه نامید. بنابراین بعید به نظر می‌رسد منتسب کردن تظاهرات عراق به توطئه بازیگران خارجی و مزدور خطاب کردن تظاهرکنندگان از سوی صاحبان تریبون در جمهوری اسلامی ایران، اثری به غیر از تشدید احساسات ضد ایرانی در عراق داشته باشد، به‌ویژه اینکه در میان کشته‌شدگان (از بین تظاهرکنندگان) تعداد قابل توجهی از عناصر حشد شعبی نیز دیده می‌شوند.^۱

در باره منشأ خارجی شکل‌گیری اعتراضات و زمینه‌ها و دلایل آن به‌صورت خلاصه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. فعالیت‌های سرویس‌های رقیب در عراق؛ به دلیل عدم تسلط کامل نهادهای امنیتی عراق بر امور داخلی این کشور زمینه برای فعالیت و نفوذ سرویس‌های رقیب در این کشور فراهم شد. همچنین وابستگی جریان‌های قومی و مذهبی به رقبای منطقه‌ای ایران عاملی برای نفوذ سرویس‌های رقیب محسوب می‌شود. این فضا موجب شد که سرویس‌های خارجی در عراق مجال فعالیت پیدا کنند. قیس

۱. بر اساس فرم‌های پرشده از سوی ۱۶۰۰ مجروح در بیمارستان‌های بغداد (شهید صدر، الکندی، شیخ زائد و الجملة العصبیه) که از روزهای اول ۸ تا ۱۳ مهر ۱۳۹۸ مرخص شده و یا بازداشت شده‌اند، ۹۰ درصد آنها جوانانی بدون وابستگی سیاسی بوده‌اند. ۳ درصد از این آمار از اعضاء حشد شعبی بوده‌اند. ۲۲ درصد از این افراد دارای مدرک کارشناسی، ۲۹ درصد دارای تحصیلات متوسطه، ۳۲ درصد بی‌سواد و ۵۷ درصد کارگر، راننده تاکسی و معلم بودند. از آمار مربوط به شهرک صدر نیز ۳۰ مجروح و ۴ کشته از نیروهای عضو واحدهای حشد شعبی بوده‌اند.

خزعلی و رجب طیب اردوغان در ماه‌های گذشته قبل از آغاز اعتراضات هشدارهایی در مورد شکل‌گیری آشوب‌ها در مهر ۱۳۹۸ مطرح کرده بودند. همچنین انگیزه سرویس‌های خارجی از جمله عربستان به‌ویژه بعد از حملات انصارالله به تأسیسات آرامکو برای فعالیت در این بستر افزایش یافت. کاهش قدرت اقتصادی ایران در عراق یکی دیگر از دلایل نفوذ عربستان در این کشور بود و عربستان به دلیل مشکلات اقتصادی عراق فرصت را مناسب یافت تا نفوذ اقتصادی خود را در این کشور افزایش دهد و زمینه را برای افزایش نفوذ فرهنگی، اجتماعی و همچنین بعدها نفوذ سیاسی فراهم کند. عربستان سعودی در قالب گفتمان اعتدال سعی کرد با جریان‌های داخل عراق مانند جریان صدر و حکمت ارتباط برقرار کند و از آنها برای سفر به عربستان دعوت کرده است. همچنین عربستان برخی شیوخ و بزرگان عشایر عراق را به سمت خود جذب کرده است.

۲. تلاش برای جبران شکست‌های اخیر آمریکا در عراق؛ می‌توان به ناکامی «مک گورک»، فرستاده ویژه رئیس‌جمهوری آمریکا در زمینه مبارزه با داعش و همچنین «داگلاس سیلیمان»، سفیر پیشین واشنگتن در بغداد اشاره کرد. آنها تلاش کردند تا برخی شخصیت‌های مدنظر خود را برای سه مقام نخست‌وزیری، ریاست‌جمهوری و ریاست پارلمان تحمیل کنند، اما شکست در این زمینه باعث شد تا کار دیپلماتیکی آمریکا در بغداد تغییر یابد. از همان زمان بسیاری از تحلیل‌گران بر این نکته تأکید می‌کردند که شکست آمریکا در این روند به‌طور قطع تبعاتی برای عراق به دنبال خواهد داشت و آمریکا تلاش خواهد کرد با تقویت ناآرامی و ایجاد بحران سیاسی در این کشور شکست خود را جبران کند. سازماندهی مجدد بعضی‌ها توسط سرویس‌های آمریکایی و سعودی و حمایت آمریکا و عربستان از جریان‌های انحرافی مانند صرخی‌ها و یمانی‌ها، این انگیزه را برای مردم عراق فراهم کرد تا در این اعتراضات شرکت کنند. تلاش برای راه‌اندازی ان‌جی‌او‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست محیطی در عراق یکی دیگر از راه‌های نفوذ آمریکایی‌ها در جامعه عراق می‌باشد.

۳. مخالفت عراق با طرح «معامله قرن»؛ در این زمینه می‌توان به مخالفت‌های مکرر و صریح عراقی‌ها با طرح معامله قرن اشاره کرد. شیخ خزعلی با پیش‌بینی رخداد اعتراضات در ماه اکتبر ۱۳۹۸ سعی کرد ارتباطی بین این وضعیت و مخالفت عراق با طرح معامله قرن برقرار کند.

۴. اقدامات مشکوک انگلستان در عراق؛ سابقه استعماری انگلستان در عراق مشهود است. همچنین انگلستان محل استقرار بسیاری از مقامات سابق و کنونی عراق می‌باشد و نفوذ غیر قابل انکار در میان عشایر و نیز بیوت مراجع تقلید دارد. این وضعیت زمینه را برای نفوذ انگلستان و پیشبرد امور به نفع آنها فراهم کرده است.

۵. مدیریت فضای مجازی و رسانه‌های عراقی از سوی رقبای منطقه‌ای ایران؛ شعارهایی علیه جمهوری اسلامی ایران

در این اعتراضات سر داده شد و ارتش‌های سایبری عبری، عربی، غربی و بعضی به بازنشر این شعارها و موج‌آفرینی در مورد نقش ایران در این اعتراضات پرداختند. همچنین از طریق رسانه‌های وابسته به خودشان مانند الشرقیه، الرشید و رافدین پوشش خبری اعتراضات را بر عهده گرفتند و تحلیل‌های جهت‌دار از این اتفاقات ارائه دادند. روایت‌سازی و تصویرسازی از اتفاقات و اعتراضات عراق توسط این رسانه‌ها به گونه‌ای صورت گرفته که علیه ایران و حشد شعبی باشد.

۶. احزاب و جریان‌های سیاسی همسو با جریان محافظه‌کار در منطقه؛ ارتباطات سیاسی آشکار و ارتباطات امنیتی پنهان این جریان‌ها با یکدیگر قابل توجه است. در این راستا می‌توان به اعتراضات ملی‌گرایان اهل سنت و حمایت دختر صدام از اعتراضات اشاره کرد. همچنین جریان صدر و حکمت نیز تا حدودی با جریان‌های محافظه‌کار در راستای حفظ جایگاه سیاسی خود همسویی پیدا کردند.

۷. سیاست‌های دولت عادل عبدالمهدی؛ نخست‌وزیر جدید عراق به دنبال آن بود تا سیاست خارجی مستقلی داشته باشد و از شدت تنش‌ها میان ایران و عربستان بکاهد. همچنین عبدالمهدی اقداماتی انجام داد که خوشایند آمریکایی‌ها نبود.^۱ برای مثال، او به همراه اکثر وزیران کابینه خود به چین سفر کرد و ۵۰۰ میلیارد دلار قرارداد بین دو کشور برای ایجاد توازن در سرمایه‌گذاری خارجی امضاء شد.^۲

۸. خرید تجهیزات نظامی از روسیه؛ «فالح فیاض»، مشاور امنیت ملی عراق، برای خرید سامانه‌های دفاعی به روسیه سفر کرد، به‌ویژه بعد از اینکه حملات هوایی علیه نیروهای حشد شعبی صورت گرفت. این موضوع در کنار گلایه‌های فراوان عراقی‌ها در مورد عدم پشتیبانی آمریکا از آنها در زمان جنگ و عدم فروش تسلیحات مناسب و در مقابل، حمایت بی‌دریغ ایران از آنها در زمینه

۱. بر اساس دیدگاه دکتر رضا نیک‌منش، آمریکایی‌ها با عادل عبدالمهدی مشکل خاصی نداشته‌اند که منجر به حمایت از معترضان علیه وی شود. در این راستا وی بر این باور است که عبدالمهدی پس از شکل‌گیری اعتراضات اخیر عراق چندین پیام، مصاحبه و سخنرانی ایراد کرد. «عادل عبدالمهدی» کسی است که بیشترین ضرر و زیان را از این تحولات اعتراضی متحمل شد. او مجبور به استعفاء شد و آینده سیاسی وی نیز در معرض خطر قرار گرفت. این در حالیست که او بهترین و سالم‌ترین فرد در سیستم سیاسی عراق بود. او در سخنرانی‌های خود گفت که «ما هیچ یک از طرف‌ها را متهم نمی‌کنیم. همه این کشورها همسایه عراق هستند و با آنها در ارتباط هستیم. انقلاب جوانان عراق از عمق جان و دل مردم این کشور برخاسته است. این انقلاب تنها در میدان تظاهرات دیده نمی‌شود، بلکه در خانه هر عراقی جریان دارد.» همچنین ارتباطات او با آمریکایی‌ها برقرار بود... اگر آمریکا به دنبال آن بود که علیه عادل عبدالمهدی اقدامی انجام دهد، راه‌های دیگری را انتخاب می‌کرد به جای اینکه وارد خیابان‌ها شوند و تظاهرات برگزار کنند. استفاده از راه‌های قانونی و رسمی، اعمال فشار اقتصادی به دولت عادل عبدالمهدی و... می‌توانست از سوی آمریکایی‌ها علیه نخست‌وزیر این کشور به کار گرفته شود. سؤال این است که آیا آمریکا به دنبال بر هم زدن امنیت داخل عراق است یا نه؟ آیا به دنبال ایجاد آشوب در عراق است یا نه؟ آیا آمریکا به دنبال خروج یک سوم نفت عراق است؟

۲. به نظر آقای عباس نوریان در سفر عبدالمهدی به چین با حجم کاری معین قرارداد بزرگ اقتصادی بیش از ۱۰ میلیارد دلار امضاء نشد.

تسلیم‌حاتی مورد تمجید مقامات عراقی قرار گرفته است.

۹. عدم پیوستن به ائتلاف امنیت دریانوردی آمریکا؛^۱ این مورد پس از حوادث مرتبط با انفجار برخی کشتی‌ها در بندر فجیره و... صورت گرفت.

■ تأثیر مداخله نظامی آمریکا بر شکل‌گیری نارضایتی‌ها در عراق نوین

جدا از ماهیت اغتشاشات اخیر عراق، دلایل و علل آن و همچنین بررسی موقعیت جمهوری اسلامی ایران در آینده عراق با توجه به تبعات این اغتشاشات و ماهیت مردمی اعتراضات ناشی از موارد متعددی می‌تواند باشد از جمله، مشکلات معیشتی - اقتصادی، وضعیت اجتماعی و سیاسی عراق، بغض نسبت به قدرت شیعه از سوی کشورهای حوزه عربی، طراحی خارجی با استفاده از بسترهای داخلی، رقابت‌های احزاب شیعی، طراحی خارجی با استفاده از سازماندهی و تربیت نیرو (موقعیت اطلاعاتی)، طراحی خارجی با استفاده از شبکه‌های اجتماعی، ناکارآمدی دولت و عدم کارکرد درست آن و همچنین شکل‌گیری اغتشاشات اخیر عراق در امتداد حرکت‌های اعتراضی در منطقه. البته از این میان عوامل بارزتر را باید مورد شناسایی و بررسی قرار داد.

بنابراین، در ابتدا ضرورت داشت تا ماهیت اعتراضات و اغتشاشات اخیر عراق در این پژوهش مورد بررسی قرار گیرد و پس از آن، نوعی امکان‌سنجی و ظرفیت‌سنجی از موقعیت جمهوری اسلامی ایران و محور مقاومت در عراق صورت گیرد. البته پیش از ورود به بحث ضرورت دارد تا عراق پسا صدام و تأثیر اشغالگری آمریکا بر آن در برخی ابعاد بررسی شود.

پس از حمله نظامی به عراق توسط آمریکا با هدف تغییر رژیم و توسعه این کشور که در سال ۲۰۰۳ صورت گرفت، عراق وارد بحرانی به مراتب بدتر از دوران صدام از لحاظ بی‌ثباتی اوضاع داخلی شد. به نوعی مداخلات آمریکا در ساختار سیاسی این کشور سبب بی‌ثباتی شد. آوارگی، فقر، بحران اقتصادی، خشونت‌های فرقه‌ای - مذهبی، آلودگی‌های محیط زیست، کمبود غذا و آب و همچنین نبودن امکانات بهداشتی و درمانی و بی‌توجهی به اصول بهداشتی به اوج خود رسید. این موارد پیامدهای حاصله از جنگ در عراق تا امروز بوده است و همچنان ادامه دارد.

از سوی دیگر، دولت عراق با مسائل مهم اقتصادی از جمله اقتصاد ورشکسته و وابسته به نفت، تخریب زیرساخت‌های اقتصادی طی جنگ‌ها و بدهی‌های خارجی و غرامت‌های جنگی روبرو است که آمریکایی‌ها نه تنها از میزان و حجم این مشکلات نکاسته‌اند، بلکه از مسببان افزایش آن نیز بوده‌اند. به همین دلیل عراق جدید در تولید، انبار و انتقال نفت خام خود با مشکلات عمیق زیربنایی روبرو شده و در زمینه کنترل قیمت فرآورده‌های نفتی، مبارزه با قاچاق نفت و بنزین،

فساد، فرسودگی خطوط لوله با چالش‌های جدی مواجه است.

اختلاف بر سر چگونگی کنترل و تقسیم درآمدهای نفتی و تمرکز ذخایر نفتی در بخش‌های شمالی کردنشین و جنوبی شیعه‌نشین نیز موجب اختلاف میان گروه‌های سیاسی در عراق شده است. این اختلاف‌ها می‌تواند منبعی برای بی‌ثباتی باشد و حتی به جنگ قومی - مذهبی در این کشور منجر شود. همچنین عراق یکی از بدهکارترین کشورهای جهان است. فشار برای دریافت بستانکاری‌ها و ناتوانی دولت عراق در پرداخت آنها می‌تواند در روابط خارجی عراق بحران ایجاد کند و اقتصاد بیمار آن را بیش از پیش تحت فشار قرار دهد.^۱

بخش کشاورزی نیز به‌عنوان یکی از ارکان اقتصاد عراق دومین منبع تولید ناخالص داخلی و بزرگ‌ترین عرصه فعالیت و اشتغال بخش خصوصی کشور محسوب می‌شود. با وجود این، تولید محصولات غذایی و کشاورزی عراق نسبت به ظرفیت‌های بالقوه تولیدی آن بسیار پایین است. تحریم، ناامنی، وجود تکنولوژی قدیمی، کمبود الکتریسیته، ناکافی بودن اعتبارات و عدم سرمایه‌گذاری بخش خصوصی از جمله عوامل رکود بخش کشاورزی در عراق به شمار می‌آید. بیکاری، تورم روزافزون و عدم اشتغال از دیگر مشکلات اقتصادی عراق است.^۲

۱. غلامرضا خسروی، مؤلفه‌های داخلی پایدار و مؤثر بر سیاست خارجی عراق، قابل دستیابی در: چشم‌انداز عراق آینده؛ بررسی روندهای داخلی و خارجی، به کوشش فرزاد پورسعید و غلامرضا خسروی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۹۰، ص ۹۳

۲. خسروی، همان: ص ۹۴

جدول شماره (۳). داده‌های اقتصادی عراق توسط صندوق بین‌المللی پول در سال‌های ۱۳۹۴-۲۰۱۳^۱

شاخص‌ها	واحد	معیار	2013	2014	1394
تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت	درصد تغییر		6.572	-2.399	1.315
تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری	دلار آمریکا	میلیارد	232.497	221.130	173.819
سرانه تولید ناخالص داخلی به نرخ جاری	دلار آمریکا	واحد	6.685.526	6.164.617	4.700.729
تولید ناخالص داخلی سرانه	دلار رایج بین‌المللی	واحد	15.177.547	14.570.805	14.448.114
تورم، میانگین قیمت مصرف‌کننده	درصد تغییر		1.879	2.239	3.000
درآمد عمومی دولت	درصد تولید ناخالص داخلی		42.575	40.485	40.930
کل مخارج عمومی دولت	درصد تولید ناخالص داخلی		48.412	43.452	50.928
بدهی ناخالص عمومی دولت	درصد تولید ناخالص داخلی		32.103	37.022	55.553
تراز حساب جاری	دلار آمریکا	میلیارد	3.052	-7.748	-16.636
تراز حساب جاری	درصد تولید ناخالص داخلی		1.313	-3.504	-9.571

داده‌های مختصر صندوق بین‌المللی پول در باره اقتصاد عراق در سال‌های ۱۳۹۴-۲۰۱۳ و تخمین کلان اقتصادی برای عراق در سال‌های ۲۰۱۶-۲۰۱۴ تنزل عمیقی در موقعیت عراق را نشان می‌دهد که برآورد بانک جهانی را تأیید می‌کند.

بر اساس شاخص‌های اقتصادی گفته شده می‌توان نتیجه گرفت که عراق دارای یک اقتصاد نسبتاً ناپایدار و شکننده است که اقتصاد ضعیف با وابستگی شدید به نفت، رکود در بخش کشاورزی، وابستگی روزافزون به واردات مواد غذایی و کالاهای صنعتی، فرسودگی زیرساخت‌های نفتی، تورم، بیکاری، قاچاق و پایین بودن سطح زندگی مردم از ویژگی‌های عمده آن به حساب می‌آید.

با نگاهی اجمالی به ادبیات توسعه سیاسی، باید خاطر نشان کرد که یکی از ضروریات مهم

1. IMF, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/>. (Accessed on November 17, 2015)

دموکراسی و پایداری آن در جوامع در حال گذار، تحقق وحدت و هویت ملی فراگیر است و یکی از ملزومات بسیار مهم برای این امر، گسترش تلاش‌ها و اراده معطوف به نظم و وحدت ملی در بین رهبران، نخبگان و گروه‌بندی‌های اجتماعی است؛ به‌ویژه این امر در جوامع چند پاره قومی و مذهبی بسیار حائز اهمیت است. بنابراین برای همزیستی مسالمت‌آمیز مدنی و مشارکتی، وجود هویت ملی به‌عنوان چتری فراگیر ضروری است که در ذیل آن گروه‌بندی‌های مختلف به اجماع پایدار در زمینه‌های گوناگون برسند؛ امری که نه تنها در یک سده اخیر در عراق ایجاد نشده، بلکه سقوط صدام باعث تشدید این وضعیت شده و جامعه را به هرج و مرج کشانده است.^۱

عراق به دلایل ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی، ژئواکونومیکی و ژئوکالچری همواره در معرض دخالت بیگانگان قرار داشته است. یکی از فاکتورهای اساسی شکل‌دهنده به روند تحولات عراق، فاکتورهای خارجی می‌باشد که موضوع هویت، دولت و امنیت ملی در این کشور را تحت تأثیر خود قرار داده است. فقدان زمینه‌های مصالحه و همگرایی میان گروه‌ها، فقدان سنت مدنی دموکراسی و قانون‌گرایی، پیاده‌سازی سیستم سهم‌دهی در عرصه توزیع قدرت، زیاده‌خواهی اقلیت اهل سنت با توسل به کشورهای عرب سنی و ذهنیت چندین دهه حاکمیت در عراق، سابقه حل و فصل اختلاف‌ها با استفاده از ابزار زور و خشونت از سوی حکومت پیشین و مداخله عوامل و بازیگران داخلی و خارجی در منازعات درونی عراق به عدم موفقیت کامل روند دولت - ملت‌سازی در عراق و استفاده فزاینده از خشونت توسط گروه‌ها منجر شده است که در نهایت ساخت سیاسی قدرت عراق را به چالش می‌کشد.

به‌طور کلی و در پاسخ به پرسش یادشده می‌توان به این نکته اشاره کرد: از آنجایی که مداخلات آمریکایی‌ها در صحنه سیاسی، نظامی - امنیتی و اقتصادی عراق پررنگ است و دولت عادل عبدالمهدی فاصله‌معداری با سیاست‌ها و برنامه‌های آمریکا داشت، می‌توان اذعان کرد که دخالت خارجی در حرکت‌های اعتراضی (که از پاییز ۱۳۹۸ در عراق و به‌ویژه در مناطق شیعه‌نشین آغاز شد) و سوق دادن آن به سمت اغتشاشات، بیشتر بوده است. نکته مهم‌تر فاصله‌معدار دولت عادل عبدالمهدی با آمریکا و نزدیکی مناسبات آن با جمهوری اسلامی ایران در شرایط تشدید تحریم‌های ضد ایرانی ترامپ است.

■ زمینه‌ها، علل و ماهیت اعتراضات اخیر عراق ناشی از مداخلات آمریکا

وجود مثلث ایران، آمریکا و عراق نشان‌دهنده وضعیت کلی این کشور است، نوعی رقابت راهبردی

۱. سردارنیا، خلیل‌الله، عراق؛ استمرار خشونت و رؤیای دموکراسی: یک تحلیل چند سطحی، فصلنامه راهبرد، سال

بین ایران و آمریکا در صحنه عراق از ابتدا تا کنون در جریان است و سطح خصومت این رقابت در دوران «دونالد ترامپ» بسیار شدت یافته است. در واقع، در دوره کنونی فضای عراق یا جای ایران است، یا آمریکا، دو طرف حاضر به پذیرش یکدیگر در این کشور نیستند. البته یک طرف سومی هم در این کشور وجود دارد که تا کنون نادیده گرفته شده است: «عراق».

توجه به برخی افکار و اندیشه‌های محافل نخبگی و آکادمیک عراق نیز در این چارچوب ضروری است. از دیدگاه نخبگان سیاسی عراقی، کشور عراق با تمدن پنج هزار ساله و سابقه تاریخی و مردمان خود میدان مسابقه و رقابت ایران و آمریکا نیست. اکنون حس غرور ملی در میان عراقی‌ها زنده شد و نمی‌خواهند که این کشور صحنه درگیری ایران و آمریکا باشد. اما اینکه چرا نوک پیکان آنها در بحث بی‌طرفی به سمت جمهوری اسلامی ایران است، هم جای بحث دارد. ضدیت با ایران در اذهان افکار عمومی عراقی نهادینه شده است. برای مثال، شعارهایی در مدارس ابتدایی مطرح است مبنی بر اینکه اگر مدیر مدرسه‌ای با تعطیلی مدارس در جریان اغتشاشات مخالف باشد، عامل و مهره ایران است. اما مردم عراق این چنین با آمریکایی‌ها دشمنی ندارند.^۱

ریشه اجتماعی اغتشاشات اخیر ملموس‌تر بود، بر خلاف اغتشاشات قبلی که حول محور و موضوعات دیگری بود. جوانان که حرف‌شنوی از ستون‌های اصلی سیاسی کنترل‌کننده عراق ندارند^۲، ۷۰ درصد جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند. وجود ۷۰ درصد جمعیت جوان زیر ۳۵ سال و بیکاری ۴۰ درصدی در وضعیت کنونی قابل توجه است، زیرا مسائل و مشکلات مربوط به بیکاری به این زودی قابل حل نیست. همچنین نوعی «سرخوردگی ملی» در داخل عراق بین جوانان ایجاد شده است.

البته ماهیت این بحران و نوع واکنش‌های مردم به آن در صحنه و میدان هر استانی متفاوت بود. عوامل ثابتی مانند فساد و ناکارآمدی در شکل‌گیری اعتراضات اخیر دخیل بودند، اما شرایط هر استان در این زمینه متفاوت بود. برای مثال، در تاریخ ۱۳۹۸/۱۰/۱ در بصره هیچ اتفاق و اعتراضی رخ نداد، به این دلیل که استاندار و عشیره او بر این استان مسلط بودند، اما در ۱۳۹۸/۱۰/۲۵ برخی عوامل خارجی از استان‌های اطراف وارد بصره شدند تا شعله اعتراضات را روشن کنند. عوامل خارجی در استان ناصریه

۱. رضا نیک‌منش، صورتجلسه اول کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۰۹/۲۵

۲. سید عمار حکیم در تابستان سال جاری به دنبال ایجاد و شکل‌گیری برخی اعتراضات بود که با شکست مواجه شد. همچنین برخی خشونت‌های شکل گرفته در تاریخ ۲۰۱۹/۱۰/۱ به دلیل نزدیکی به مراسم اربعین فروکش کرد و در ۲۰۱۹/۱۰/۲۵ بار دیگر اغتشاشات آغاز شد. حضور گسترده مردم در اعتراضات و اغتشاشات در مناطق و شهرهای مختلف عراق تا تاریخ ۲۰۱۹/۱۱/۵ حالت کارناوالی پیدا کرده بود و میدان تحریر بغداد با حضور گسترده مردم مواجه شده بود تا جایی که در آنجا از لحاظ لجستیکی دچار مشکل شدند. از این رو، در فراخوانی اعلام شد که به اندازه یک نفر تغذیه بردارند و به دنبال عکس گرفتن نباشند و برخی موضوعات را مطرح کردند تا مردم کمتر به اینجا بیایند. در واقع، صحنه از دستشان خارج شده بود و قادر به کنترل آن نبودند.

در ۱۳۹۸/۱۰/۲۵ نقش اساسی را ایفا کردند، اما زمانی که عشایر راه ورودی را بستند و اجازه ندادند که کسی از استان‌های اطراف وارد شود اغتشاشات داخل ناصریه کنترل شد.

از ابتدای شروع اعتراضات، سکولارها ستون اصلی آن بودند و شیوعی‌ها (کمونیست‌ها) عمدتاً شامل هنرمندان و قشر فرهنگی (۳ تا ۴ درصد جمعیت حاضر در میدان) قدرت سازماندهی بالایی داشتند. بعضی‌ها نقش زیادی در بخش‌های جنوبی عراق از جمله ناصریه و بصره داشتند و در بغداد هم نقش مؤثر و قوی در حوزه سازماندهی و لجستیکی ایفا کردند. طرفداران مقتدی صدر هم از ابتدا حضور کمرنگی در اعتراضات داشتند، زیرا جریان‌های دیگر به آنها اجازه ورود ندادند، اما زمانی که اعتراضات به خشونت کشیده شد این جریان نیز وارد میدان شد.

سیاست آمریکایی‌ها از ابتدای حضور در عراق، این بود که برای ساقط کردن سران شیعه یا هر کدام از شخصیت‌ها باید در مقطعی مسئولیت اداری مردم را به آنها سپرد، زیرا این طیف ناتوان از ارائه خدمات هستند. یکی از مسئولان آمریکایی در آن زمان گفته بود «لازم است شخصیت‌های عراقی را یک به یک وارد صحنه سیاسی کنید و مسئولیت‌هایی را به آنها واگذار کنید و می‌بینید که بعد از مدتی تاریخ مصرف آنها تمام می‌شود و خود به خود ساقط شده و از دور خارج می‌شوند». این سیاست در داخل عراق عملی شد تا جایی که بسیاری از این شخصیت‌های سیاسی متوجه شدند که نباید وارد این عرصه شوند و کار اجرایی را به دست بگیرند.^۱

گفتنی است که نقش عوامل خارجی از ابتدای اعتراضات، سوار شدن بر این موج بود. بنابراین، عوامل خارجی در ایجاد این اعتراضات نقش چندانی نداشتند؛ هرچند دل خوشی هم از دولت نداشتند و مترصد فرصتی بودند تا این اغتشاشات باعث اعمال فشار به دولت شود تا از اتخاذ مواضع قوی و مقتدرانه دست بردارد، اما در ایجاد اغتشاش و اعتراض اولیه نقش مستقیمی ایفا نکردند. در واقع، عوامل خارجی به سرعت بر موج اعتراضات سوار شدند و از آن بهره گرفتند. گزارش‌های اطلاعاتی نقش مهمی را برای رژیم صهیونیستی در این قضیه قائل هستند. سعودی‌ها و اماراتی‌ها نیز به عنوان پشتیبان مالی این اعتراضات معرفی شدند. آمریکایی‌ها برای هماهنگی و اداره منابع وارد صحنه شدند، اما به دنبال فروپاشی کامل سیستم نبودند. گروه‌های سیاسی نیز از ابتدا به دنبال آن بودند تا از اعتراضات خیابانی به عنوان اهرم فشار علیه دولت استفاده کنند.

■ علل و دلایل اولیه حرکت‌های اعتراضی عراق

اکنون علل و دلایل اولیه حرکت‌های اعتراضی عراق را می‌توان در موارد زیر جستجو کرد. البته نقش برخی از این موارد پررنگ‌تر و برخی نیز ضعیف‌تر بوده یا مربوط به منطقه خاصی از عراق هستند.

۱. مصاحبه با سید سعید موسوی، تأثیر اغتشاشات بر منافع ملی جمهوری اسلامی ایران در عراق، ۱۳۹۸/۰۹/۲۳

۱. نحوه عملکرد سیستم سیاسی عراق در سال‌های گذشته

ناکارآمدی دولت یکی از دلایل واضح و روشن برای شکل‌گیری اعتراضات اخیر برشمرده می‌شود، اما باید آن را در قالب ناکارآمدی سیستم مطرح کرد. نحوه عملکرد سیستم سیاسی عراق طی شانزده سال اخیر نشان داده است که هیچ شخصیت مقتدر و باتدبیری نمی‌تواند در آن روی کار بیاید و اقدام مثبتی انجام دهد. از این رو، رویکرد اعتراضات در راستای تغییر سیستم به‌عنوان یکی از مطالبات اصلی مردم بوده است.^۱

۲. فساد

یکی از نکات مهمی که در موضوع فساد در عراق نادیده گرفته می‌شود، فساد فراگیر در داخل عراق است که بخش عمده‌ای از فساد سیستماتیک، در درون وزارتخانه‌های مربوط به اهل سنت و کردها وجود دارد. قدرت در عراق به‌صورت جزیره‌ای اداره می‌شود و وزارتخانه‌ها به نخست‌وزیر پاسخ‌گو نیستند و استانداران هم به کسی پاسخ‌گو نیستند و بخش اعظم اختیارات در دست این طیف‌ها قرار دارد. بنابراین، در بحث از فساد در حکومت شیعی باید این نکته را در نظر داشت.^۲

به‌طور کلی، از سال ۲۰۰۳ به بعد فاصله بین مردم و طبقه سیاسی وجود داشته و ناکارآمدی این طبقه در طول سال‌ها نقطه محرک این اعتراضات بوده است. علت این ناکارآمدی، فساد همه‌گیر در این کشور است. فساد در همه ساختارهای این کشور نفوذ کرده و همگان نسبت به این وضعیت معترض هستند. در واقع، فساد مهم‌ترین عامل شکل‌گیری این اعتراضات می‌باشد.

همچنین اکثریت افکار عمومی عراق با این حرکت‌های اعتراضی همراه هستند، حال چه نام آن جنبش باشد یا اغتشاش یا اعتراض. در واقع، افکار عمومی عراقی این اعتراضات را مشروع و مطالبات مطرح شده را بر حق و به‌جا و سیستم حکومتی را فاسد و ناکارآمد می‌دانند. بیش از ۵۰ درصد از شرکت‌کنندگان در این تظاهرات را جوانان زیر ۲۵ سال تشکیل می‌دهند که دانش سیاسی ندارند. در واقع، این طیف جهت‌گیری و درک سیاسی معینی نداشته و با هیچ جریانی ارتباط سازمانی ندارند، اما اکثریت تظاهرکنندگان را تشکیل می‌دهند.

۳. آشنایی با دنیای خارج و پیشرفت‌های دیگر مناطق

فرهنگ سفر به خارج در میان عراقی‌ها رایج است و اخیراً هزینه سفر به ایران نیز برای آنها ارزان شده و تعداد مسافران به دو و نیم تا سه میلیون نفر در سال‌های اخیر رسیده است. حجم بالای مسافران از عراق به ایران تأثیر عمیقی بر قشر متوسط و متوسط به پایین داشته است.

۱. علی طاهایی، صورتجلسه اول کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۰۹/۲۵

۲. علی طاهایی، همان

عراقی‌ها به ایران به چشم کشور رقیب نگاه می‌کنند که با پیشرفت‌های آن در موضع ضعف قرار می‌گیرند. همچنین در سفر به ترکیه، دوی، اردن و برخی از کشورهای اطراف به مقایسه وضعیت زندگی خود و مردم این کشورها می‌پردازند و با خود می‌گویند زمانی کشورهای اطراف مانند دبی حسرت وضعیت عراق را داشتند، اما اکنون این عراقی‌ها هستند که در شرایط مناسبی زندگی نمی‌کنند. این مقایسه زمینه‌ساز ایجاد سرخوردگی در جوانان عراقی است؛ به‌ویژه در مقابل ایران احساس ضعف بیشتری دارند. در شناخت ماهیت بحران عراق باید به این موضوع توجه کرد.^۱ در ادامه توجه به وضعیت کنونی اقتصادی عراق خالی از لطف نیست.

■ وضعیت اقتصادی عراق

عراق اکنون روزانه در حدود ۴ میلیون بشکه نفت صادر می‌کند و در ۱۰ سال اخیر رشد اقتصادی آن خوب (۶ درصد) و تورم آن نزدیک به صفر بوده و از ۲ درصد فراتر نرفته است، اما انباشت خرابی‌ها و عدم بازسازی ویرانی‌های ناشی از جنگ‌ها، نابودی زیرساخت‌ها، بدهی ۱۲۰ میلیارد دلاری که حدود ۱۰ درصد بودجه سالانه صرف بازپرداخت اقساط و سود سالانه آن می‌شود، اقتصاد تک‌محصولی با اتکالی ۹۵ درصد بودجه به درآمدهای نفتی، نداشتن تولید داخلی، مصرف بخش اعظم بودجه برای امور امنیتی و نگهداری بیش از یک میلیون نیروی مسلح و در مجموع پرداخت حقوق و مستمری ۷ میلیون کارمند و مستمری‌بگیر و پایین بودن بودجه عمرانی، موجب بروز مشکلات اقتصادی و اجتماعی در این کشور شده است. کمبود خدماتی مانند برق و آب، بیکاری ۲۵ درصدی و نرخ فقر ۳۰ درصدی و مشکلات بسیار در امور آموزشی و بهداشتی از جمله این مشکلات هستند.

■ جمع‌بندی

در اعتراضات اخیر عراق، مهم‌ترین اتهام وارده به سیاستمداران شریک در حکومت، دست داشتن آنها در فساد مالی و اداری بوده است. پرسش همگان این است که نزدیک به هزار میلیارد دلار درآمد نفتی در دوران عراق جدید در کدام بخش هزینه شده که نتیجه عینی نداشته و مشکلات همچنان پابرجا هستند؟ فهرستی از معایب حکومت عراق از زبان نخبگان جامعه به این شرح است:

■ فساد مزمن

■ ظلم

■ تبعیض طبقاتی

■ ناتوانی در ارائه خدمات عمومی

■ نبود عدالت اجتماعی

- فقر گسترده
- تجاهل و اهمال نسبت به مطالبات مردم
- سوءاستفاده از قدرت
- تبدیل نهادهای دولتی به اقطاعیات خانوادگی
- استیلای افراد و احزاب بر املاک و اراضی دولتی و ساخت «مال»ها و مراکز تجاری توسط آنها
- تسلط افراد بر گذرگاههای مرزی و درآمدهای آن
- تصاحب قراردادهای دولتی

با توجه به آنچه که در این فصل مطرح شد، نمی‌توان در یک جمع‌بندی کلی ریشه حرکت‌های اعتراضی سال‌های اخیر عراق را به یک عامل مانند وضعیت بد اقتصادی این کشور یا فساد مسئولان نسبت داد و باید در کنار آن به‌صورت ترکیبی نقش عوامل داخلی و خارجی دخیل را هم در نظر گرفت. البته ناتوانی و ناکامی احزاب شیعه و حکومت در بهبود وضعیت معیشتی و اقناع افکار عمومی و تلاش رسانه‌ها و فعالان رسانه‌ای مخالف اسلام‌گرایی و جمهوری اسلامی ایران، در استمرار اغتشاشات بسیار مؤثر ارزیابی می‌شود، به‌گونه‌ای که اذهان بخش عمده‌ای از مردم را به سمت شعارهای ضد دینی و ضد ایرانی سوق داده که این روند از سال ۱۳۹۰ به بعد با شدت و ضعف متفاوت مشهود و ملموس بوده است.

منابع و مأخذ

- افشون، تورج، تأثیر اغتشاشات یا حرکت‌های اعتراضی در عراق بر موقعیت جمهوری اسلامی ایران در این کشور، صورتجلسه اول کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۰۹/۲۵.
- باغانی، محمد، تأثیر اغتشاشات یا حرکت‌های اعتراضی در عراق بر موقعیت جمهوری اسلامی ایران در این کشور، صورتجلسه اول کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۰۹/۲۵.
- بروک، لوتار، هانس هنریک هلم، جورج سورنسن و میشل استول، دولت‌های شکننده، ترجمه احمد رشیدی، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۴.
- خانم پوراسماعیلی، تأثیر اغتشاشات یا حرکت‌های اعتراضی در عراق بر موقعیت جمهوری اسلامی ایران در این کشور، صورتجلسه دوم کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۱۰/۹.
- خسروی، غلامرضا، مؤلفه‌های داخلی پایدار و مؤثر بر سیاست خارجی عراق، ۹۳، قابل دستیابی در: چشم‌انداز عراق آینده؛ بررسی روندهای داخلی و خارجی، به کوشش فرزاد پورسعید و غلامرضا خسروی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۹۰.
- سردارنیا، خلیل‌الله، عراق؛ استمرار خشونت و رؤیای دموکراسی: یک تحلیل چند سطحی، فصلنامه راهبرد، سال ۲۱، شماره ۶، ۱۳۹۱.
- سمیعی اصفهانی، علیرضا و جعفر نوروزی‌نژاد، دولت - ملت‌سازی بین‌المللی و خشونت سیاسی در عراق جدید، نشریه پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، پاییز و زمستان ۱۳۹۲.
- طاهایی، علی، تأثیر اغتشاشات یا حرکت‌های اعتراضی در عراق بر موقعیت جمهوری اسلامی ایران در این کشور، صورتجلسه اول کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۰۹/۲۵.
- عباسی، محمود، تأثیر اغتشاشات یا حرکت‌های اعتراضی در عراق بر موقعیت جمهوری اسلامی ایران در این کشور، صورتجلسه اول کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۰۹/۲۵.
- مصاحبه با سید سعید موسوی، تأثیر اغتشاشات بر منافع ملی جمهوری اسلامی ایران در عراق، ۱۳۹۸/۰۹/۲۳.
- میرایان، رضا، تأثیر اغتشاشات یا حرکت‌های اعتراضی در عراق بر موقعیت جمهوری اسلامی ایران در این کشور، صورتجلسه اول کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۰۹/۲۵.
- نوریان، عباس، تأثیر اغتشاشات یا حرکت‌های اعتراضی در عراق بر موقعیت جمهوری اسلامی ایران در این کشور، صورتجلسه دوم کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۱۰/۹.
- نیک‌منش، رضا و امیرحامد آزاد و عباس نوریان، ارزیابی روند هشت سال اعتراض شیعیان به فساد و ناکارآمدی و سناریوهای پیش‌رو، گزارش ویژه، شماره ۹۳، ۲۹ مهر ۱۳۹۸.
- نیک‌منش، رضا، تأثیر اغتشاشات یا حرکت‌های اعتراضی در عراق بر موقعیت جمهوری اسلامی ایران در این کشور، صورتجلسه اول کارگروه عراق، ۱۳۹۸/۰۹/۲۵.

- WWW.Fundforpeace.org/global/?q=indicators, 1394
- TheFragileStatesIndex, 1394:17, at: [www.http://fsi.fundforpeace.org/rankings-1394](http://www.fsi.fundforpeace.org/rankings-1394)
- WWW.Fundforpeace.org/global/?q=fsi-grid 1394
- IMF, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/1394/01/>. (Accessed on November 17, 1394

